

О. В. Воронянський

*КРАЇНОЗНАВСТВО:
КОРОТКИЙ КУРС ЛЕКЦІЙ*

ХАРКІВ 2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ІМЕНІ ПЕТРА ВАСИЛЕНКА

О.В. Воронянський

**КРАЇНОЗНАВСТВО:
КОРОТКИЙ КУРС ЛЕКЦІЙ**

ХАРКІВ 2019

Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного технічного
університету сільського господарства
імені Петра Василенка
Протокол № 8 від 25.04.2019 р.

Рецензенти:

Рябченко О.Л., – доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Аксьонова Н.В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

УДК 551.2
ББК 64(2)

Воронянський О.В. Країнознавство: короткий курс лекцій. – Харків, 2019. – 78 с.

Навчальний курс «Країнознавство» передбачає ознайомлення студентів з особливостями політичного та просторово-територіального устрою країн світу, основними концепціями країнознавчих досліджень, фізико-географічними характеристиками туристських макрорегонів, відомостями про ресурси країн світу та їхню галузеву специфіку. Розраховано на студентів вищих навчальних закладів.

©Харківський національний
технічний університет сільського
господарства імені Петра
Василенка, 2019
©Воронянський О.В., 2019

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни країнознавство.....	4
Структура навчальної дисципліни країнознавство.....	5
Лекція 1. Країнознавство як навчальна дисципліна. Теоретико-методологічні засади країнознавчого дослідження.....	7
Лекція 2. Регіональний поділ світу. Глобальні цивілізаційно-просторові структури та проблеми субрегіональної інтеграції держав.....	18
Лекція 3. Геополітика в контексті сучасних змін. Основні тенденції розвитку міжнародних відносин та їх вплив на трансформацію політичної карти світу.....	30
Лекція 4. Проблеми інтеграції України в міжнародне співтовариство: країнознавчий аспект.....	41
5. Європа як цивілізаційний (політичний і економіко-географічний) регіон: країнознавчий аналіз.....	46
Лекція 6. Америка як цивілізаційний (політичний і економіко- географічний) регіон: країнознавчий аналіз.....	55
Лекція 7. Азійський регіон: країнознавчий аналіз.....	59
Лекція 8. Африка як цивілізаційний (політичний і економіко- географічний) регіон: країнознавчий аналіз.....	64
Лекція 9. Тихоокеанський регіон: країнознавчий аналіз.....	69
Рекомендована література.....	75

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ КРАЇНОЗНАВСТВО

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3		Нормативна (за вибором)	
Модулів – 2	Спеціальність: 242 «Туризм	Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання реферат (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин –		1-й	1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – самостійної роботи студента –	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції	
		15 год.	15 год.
		Практичні, семінарські	
		15 год.	15 год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		60 год.	60 год.
		Індивідуальні завдання:	
		10 год.	
Вид контролю:			
залік.	залік		

Мета Метою вивчення дисципліни «Країнознавство» є формування у студентів знань з теорії та методики країнознавчого аналізу для сфери туризму, туристської специфіки окремих регіонів, країн та туристських центрів.

Завдання Навчальний курс «Країнознавство» передбачає ознайомлення студентів з особливостями політичного та просторово-територіального устрою країн світу, основними концепціями країнознавчих досліджень, фізико- географічними характеристиками туристських макрорегионів, відомостями про туристські ресурси країн світу та їхню галузеву специфіку.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- особливості політичної та економічної картин світу;
- основні теоретико-методологічні засади країнознавчих досліджень;

- специфіку соціально-економічної, історико-етнографічної, політико-правової та територіальної структури макрорегіонів світу;
- основні тенденції розвитку окремих регіонів та провідних країн світу;
- трансформаційні та глобалізаційні процеси у світі в контексті їхнього впливу на процеси регіональної інтеграції національних держав;
- сучасні тенденції у процесі глобальної етнокультурної консолідації та перспективи збереження культурного розмаїття світу.

вміти:

- збирати та аналізувати інформацію;
- працювати з фіксованою інформацією, з довідковою літературою, складати тексти доповідей, виступів, статей;
- аналізувати вплив природних та соціально-економічних чинників на історико-культурну та політично-територіальну організацію країн та структуру їх господарства;
- складати порівняльні країнознавчі характеристики об'єктів різного політико-територіального, міжнародно-правового та економічного статусу;
- аналізувати статистичні матеріали, що розкривають окремі аспекти та відображають рівень соціально-економічного розвитку держав.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ КРАЇНОЗНАВСТВО

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1. Країнознавство												
Змістовий модуль 1. Теорія та методологія країнознавства												
Тема 1 Країнознавство як навчальна дисципліна. Теоретико-методологічні засади країнознавчого дослідження.	2	1	1				2	1	1			
Тема 2. Регіональний поділ світу. Глобальні просторові структури та проблеми субрегіональної	4	2	2				4	2	2			

інтеграції держав												
Тема 3. Геополітика в контексті сучасних змін. Основні тенденції розвитку міжнародних відносин та їх вплив на трансформацію політичної карти світу	4	2	2				4	2	2			
Тема 4. Проблеми інтеграції України в міжнародне співтовариство: країнознавчий аспект	4	2	2				4	2	2			
Разом за змістовим модулем 1	14	7	7				14	7	7			
Змістовий модуль 2. Країнознавча карта світу												
Тема 5. Європа як цивілізаційний (політичний і економіко- географічний) регіон: країнознавчий аналіз.	4	2	2				4	2	2			
Тема 6. Америка як цивілізаційний (політичний і економіко- географічний) регіон: країнознавчий аналіз.	4	2	2				4	2	2			
Тема 7. Азійський регіон: країнознавчий аналіз.	4	2	2				4	2	2			
Тема 8. Африка як цивілізаційний (політичний і економіко- географічний) регіон:	2	1	1				2	1	1			

країнознавчий аналіз												
Тема 9. Тихоокеанський регіон: країнознавчий аналіз	2	1	1				2	1	1			
Разом за змістовим модулем 2	16	8	8				16	8	8			
Усього годин	30	15	15				30	15	15			
Модуль 2												
ІНДЗ			-	-			-		-	-	-	
Усього годин												

Лекція 1. Країнознавство як навчальна дисципліна. Теоретико-методологічні засади країнознавчого дослідження

1. Країнознавство як навчальна дисципліна та науковий напрямок. Сучасні та перспективні наукові завдання країнознавства у форматі Болонського процесу, європейських та загальносвітових освітянських стандартів.

2. Міжпредметні зв'язки країнознавства з навчальними дисциплінами та окремими науками. Система наукових зв'язків.

3. Об'єкт і предмет дослідження країнознавства. Функції країнознавства. Основні поняття та категорії країнознавства. Методи країнознавчих досліджень.

Країнознавство є наукою і навчальною дисципліною, яка комплексно вивчає країни і регіони світу, досліджує, систематизує й узагальнює дані про їхню природу, населення, внутрішні просторові відмінності.

На сучасному етапі країнознавчі дослідження мають переважно природно-історичне і соціально-економічне спрямування, що зумовлюється особливостями історико-географічного розвитку людства в першій половині ХХІ ст. У цих дослідженнях природу все ще розглядають як ресурсну основу, середовище проживання та господарської діяльності людей, водночас все більше уваги приділяють вивченню екологічних проблем.

Країнознавство – сукупність міжгалузевих наукових досліджень, що займаються комплексним вивченням країн та регіонів, систематизують та узагальнюють дані про їхню природу і територію, геопросторові особливості, склад населення та його культуру, господарство, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини.

У сучасному суспільстві проходять процеси, які відмінні на перший погляд один від одного. З одного боку – це глобалізація, а з іншого – локальні

дезінтеграційні процеси. Саме «Країнознавство» – це дисципліна, яка допомагає цілісно зрозуміти процеси, що відбуваються у сучасному світі.

Для нас предмет цікавий у першу чергу тим, що зараз українці перебувають за кордоном і тому виникає потреба у розширенні знань про природу, населення, господарство, економіку. Необхідність інтеграції України у світовий економічний простір, розвиток міжнародних економічних відносин вимагають збільшення кількості і підвищення якості країнознавчих досліджень.

Тобто необхідно знати особливості національного характеру, специфіку способу життя і культуру, поведінку людей.

Історія виникнення. Немає сумніву, що країнознавство – це наслідок еволюції географії. Географія – це одна з найдавніших наук, започаткування якої пов'язане з країнознавством. Конкретні країнознавчі дослідження як в минулому, так і сучасні, незважаючи на всю різноманітність були за своєю суттю географічними характеристиками країн і регіонів.

Найдавніші описи: Геродот, Аристотель, Птоломей, в Європі 17-ти томна праця Страбона «Географія» (бзр. до н.е. – 23р. н.е.), в Китаї багатотомна «Книга документів» (Шуцзін) та «Історичні записки» (Шіцзі) складені Сіма-Цянем (середина I ст. н.е.).

В середньовічній Європі: опис Китаю, Азії – Марко Поло, 1298 р. «Книга про різноманітність світу», Афанасій Нікітін «Ходіння за три моря», 1472 р.

В арабському світі: опис країн мусульманського Сходу, Індії, Південно-Східної Азії – Ібн Батута (1304-1368/1377), в Китаї описані подорожі навколо Південної Азії, Африка – Чжен Хе (1372-1433).

Початок країнознавства як науки пов'язують з виходом книг «Загальна географія» Бернарда Вареніуса (1622-1650), Амстердам. Ним були закладені основи методології географічної науки.

- геліоцентрична система Коперника
- порівняльно-описовий метод
- дуалістична концепція загального (універсального) та часткового (специфічного)
- дедуктивний (від причин до наслідків) та індуктивний (від наслідків до причин) методи.

Класичним прикладом описового країнознавства є «Всеобщая география» Е.Реклюта та створений Російським географічним товариством (на чолі з Семеновим-Тян-Шанським) опис «Розсип, полное описание нашего отечества».

Прикладом країнознавчих досліджень сучасного етапу можуть бути роботи колишнього політичного коментатора В.Овчинникова «Ветка сакури» та «Корни дуба». Ці твори присвячені дослідження Великобританії та Японії.

Суттєвий вклад у розвиток країнознавства та методологічного оформлення як науки був зроблений російським вченим М.Баранським. В роботі

«Країнознавство та географія фізична та економічна», 1946 р., були вперше сформульовані засади країнознавства, у тезовій формі викладена його сутність. Дане дослідження висувало необхідність «єдиного погляду» на природні, економічні та соціальні явища, що відбуваються в країна та регіонах.

Власне, спираючись на праці М.Баранського, країнознавство отримало розвиток в середині географії. Він вперше сформулював завдання і поклав початок складання методик країнознавчих характеристик. Широко відома його схема розроблена стосовно економіко-географічної характеристики СРСР. Вже пізніше вона була творчо перероблена з урахуванням розбіжностей для вивчення зарубіжних країн.

Країнознавчі роботи цього періоду страждали за політизованістю та одностороністю. Найбільше зацікавлення тоді викликав аспект – практика природокористування. Лише зі зростанням значення міжнародних економічних зв'язків відроджується країнознавство. Отже, тепер разом з географічним положенням, характером природно-господарських умов, спеціалізацією виробництва, міжнародним поділом праці, внутрішніми відмінностями в природі і господарстві досліджуються складові менталітету, національний характер, історія, культура.

Еволюція теорій та вчень.

Теорія географічного детермінізму: XVIII – XIX ст., перебільшення або абсолютизація географічного середовища в розвитку суспільства. Прихильники теорії: німецькі географи Карл Ріттер (1779-1859), Фрідріх Ратцель (1844-1904), Альфред Гетнер (1869-1941), американці Елен Сімпл (1863-1932), Гріффін Тейлор (1880-1963), французи Монтеск'є (1689-1755), Жан-Жак Реклю (1830-1905). Ознаки географічного детермінізму характерні російським вченим Соловйову, Ключевському, Мечнікову. Теорія існувала і у XIX-XX ст. під назвою енвіронменталізм (від англ. - середовища).

Були і інші крайності – **географічний нігілізм** (географічний волюнтаризм). Певний час мав вплив в західній географії, але найбільш характерний для радянської науки («ми не можемо чекати милості від природи, взяти її у неї – наше завдання»).

Теорія районування: стоїть в основі сучасного географічного країнознавства – визнання об'єктивного існування суспільно-географічних районів, наявність цілісної території як важливої ознаки району, визнання району як системи регіонів нижчого ієрархічного рангу, урахування комплексності району. Сюди ж входять еволюційні вчення, вчення про ноосферу, про природокористування, про природно-територіальний комплекс, суспільно-географічне положення, суспільний (в т.ч. міжнародний) поділ праці, про розміщення і територіальну організацію суспільства й господарства (ТОСГ).

Німецька школа описового державознавства: зародилася в XVII-XVIII ст. Характерними рисами був слабкий просторовий аналіз і

перевантаженість фактами. Студенти зачували напам'ять відомості про країни, міста, населення, господарство, державний устрій, армію.

Але до німецької школи відносять Александра Гумбольдта (1769-1859), якого вважають фундатором наукового країнознавства, автором порівняльного методу в країнознавстві. Основними об'єктами його дослідження були Центральна та Південна Америка (Венесуела, Куба, Колумбія, Еквадор), Урал, Алтай, Каспійське море.

У середині XIX ст. було засновано **антропогеографію**, німецьким вченим Ратцелем (вивчення розселення у зв'язку з відмінностями навколишнього середовища, спосіб життя людей, що складається у процесі розселення). Антропогеографія була заборонена з політичних причин в СРСР. Науку звинуватили в тому, що вона переносила природні закони боротьби в біологічному світі на людське суспільство.

Французька школа географії людини: засновник Відаль де ла Бланш (1845-1918). Визначальною рисою є гуманістичний підхід, в якому першорядна роль відводиться людині. Інша ознака – видатне мистецтво опису. Це не були чіткі, обґрунтовані схеми характеристики території. Обиралися лише вражаючі деталі. Основним предметом дослідження був спосіб життя, в ході адаптації людини до природи, діяльність людини в ландшафті. Вихідцями цієї школи були Реклю (багатотомник «Нова всесвітня географія», «Земля і люди») та Мечников «Цивілізація і великі історичні ріки», 1889р., Кропоткін (праці про освоєння Сибіру, північних морів).

У 20-30-ті рр. XX ст. в СРСР сформувалася одна з найпотужніших шкіл **«економічна географія»**. Розроблялися основні категорії: територіальний (географічний поділ праці), економічний район, економіко-географічне положення, економічні карти.

«Суспільна географія» в США: в основі лежала теорія географічного детермінізму.

В залежності від виконуваних функцій, склалося кілька різновидів країнознавства.

Географічне країнознавства – має вікові традиції і чітку методологію. Знаковими стали праці Б.Варенія (Вареніуса, 1622-1650) «Загальна географія», в XVII ст. видана латиною, у XVIII ст. перекладена англійською та російською мовами. К. Ріттер (1779-1859) «Землезнавство», Е. Реклю (1830-1905) «Земля і люди» - багатотомне видання, що вважається класикою країнознавства. А. Гетнер (1859-1941) «Країнознавство Європи» та «Географія: її історія, сутність та методи», М. Баранський (1880-1963) «Економічна географія Радянського Союзу».

Піонерами країнознавства в Україна були П. Чубинський (1839-1884), якому належить 7-ми томне дослідження «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край», С. Рудницький (1877-1937) «Основи

землезнання України. Антропогеографія», 1926 р., В.Кубійович (1900-1985) – один з фундаторів 13-ти томної «Енциклопедія Українознавства», «Географія України та суміжних земель», 1938 р.

Лінгвістичне країнознавство – об'єднання різнобічних знань про ту чи іншу країну, її культуру, мову, історію тощо.

Країнознавчі міжнародні дослідження – важливий інструмент в забезпеченні ефективності та компетентності в міжнародних відносинах як на державному рівні, так і на приватному, бізнес рівні.

Туристичне (рекреаційне – система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людини – культура, здоров'я, спорт і ін., те, що відновлює і розвиває духовні та фізичні сили людини) країнознавство - покликано стати науковою основою освоєння туристично-рекреаційних ресурсів регіонів планети, забезпечувати інформацією про країни і регіони подорожуючих.

Окремо сьогодні виділяють **воєнне країнознавство**.

Країнознавство як наука – це:

1. Самостійна наукова навчальна дисципліна, яка представляє одну з галузей географічних наук.

2. Методичний засіб комплексного вивчення країн як основних одиниць політичної, соціальної, економічної диференціації земної кулі.

До ключових методологічних питань будь-якої науки належить питання про її місце серед інших наук, про об'єкт, предмет вивчення, цілі та завдання, методи дослідження.

Перш ніж розпочати вивчення тієї чи іншої науки, слід з'ясувати, що вона вивчає і досліджує, які сторони, властивості і відношення вивчає, для чого вивчає.

Зміст країнознавства – це сукупність та системи наукових ідей, гіпотез, понять та категорій, принципів, законів та закономірностей, теорій та концепцій тощо, які адекватно відображають об'єкт та предмет дослідження. Очевидно, що в зміст країнознавства входять усі знання, нагромаджені в цій науці про:

1. Конкретні форми територіальної організації
2. Історію формування та історичні процеси.
3. Форми політичного ладу, правління, конституції.
4. Населення.
5. Господарство.
6. Соціальну сферу.
7. Культура.

Отже, країнознавство є наукою і навчальною дисципліною, яка комплексно вивчає країни і регіони світу, досліджує, систематизує й узагальнює дані про їхню природу, населення, внутрішні просторові відмінності.

У переважно інформаційних публікаціях країнознавство розглядається як просто форма об'єднання всієї суми знань про ту чи іншу країну.

На сучасному етапі його розглядають як дослідження природно-історичного і соціально-економічного спрямування, тобто природу розглядають як ресурс, середовище, де проживає людина, водночас з вивченням екології.

Останнім часом все більше у країнознавстві звертається увага на аналіз найважливіших проблем тих країн, з якими Україна має тісні стосунки. Також пріоритети надаються моделюванню ситуації та прогнозуванню.

Об'єктом вивчення країнознавство є країни як основні одиниці сучасної соціально-політичної організації світу, а також їх великі частини (райони, штати, області, провінції) і різні міждержавні регіональні та глобальні угруповання.

Об'єкт країнознавства – країни як основні елементи будови світосистеми, що розвиваються в певному просторі й часі, а також їхні частини (райони) та регіональні угруповання.

Країни світу вивчає також історія, географія, філософія, культурологія, суспільствознавство, геологія. Кожна з них досліджує лише певну складову об'єкта, тобто його конкретні властивості, явища, процеси. Проте **предметом** країнознавства є країни і регіони світу як єдині системи, що складаються з різномірних, але взаємопов'язаних елементів, які діють як єдине ціле на світовій політичній арені. Тобто створюється системна універсальність **предмета** країнознавство:

1. Всі сфери функціонування суспільства будь-якої країни так чи інакше тісно взаємопов'язані.
2. Цілісної картини тієї чи іншої держави або регіону при вилученні (нехтуванні) того чи іншого її елементу (сфери, регіону) отримати неможливо.
3. Велике значення має взаєморозміщення (взаєморозташування) країн і регіонів стосовно одне одного у географічному (геополітичному) просторі.
4. Країни і міждержавні утворення існують у часі, який разом з простором визначають буття людей, народів і суспільства.
5. Будь-яка система (країна) складається з підсистеми нижчого ієрархічного рівня (структур, поєднань, утворень, комплексів, формувань). До них належать переважно територіально- управлінські системи (штати, губернії, області, провінції).

6. Функціонування територіальних утворень (країн і регіонів) відбувається як постійна і перманентна зміна їх станів унаслідок як внутрішньої взаємодії елементів, так і взаємодії з довкіллям.

Принципами сучасного країнознавства є територіальний, комплексний, конкретність (у поєднанні з глобальністю), гуманістичний, екологічний.

Територіальний – (регіональний) полягає в тому, що в межах певної країни (регіону) виникає специфічна єдність і взаємодія природи, людини (суспільства) та її діяльність. Країна, як правило, є геопросторовим утворенням взаємопов'язаних компонентів і процесів, якому притаманна відносна системна цілісність (але не закритість). Звідси полягає необхідність комплексного дослідження існуючого системного утворення, що базується на глибокому аналізі особливостей формування та функціонування у ньому явищ і процесів.

Комплексність – всебічне вивчення конкретних територій (регіонів). Історично, класичне країнознавство так і підходило до характеристики країн і регіонів. Проте за сучасних умов виникає необхідність доповнити дослідження **глобальністю**. Тобто обов'язковим зіставленням регіональних, національних та інших процесів у країні зі станом світової системи в цілому, оскільки за умов інформаційно-технологічної революції процеси та закономірності світового господарства стають визначальними щодо системи нижчих ієрархічних рівнів.

Гуманістичний – передбачає всебічне висвітлення у країнознавстві ролі людини, умов і якості життя населення, стану культури й рівня суспільної організації народу.

Екологічний - проблеми, пов'язані з захистом природи, раціональне природокористування, оптимізація, збалансованість розвитку країни.

Конкретними об'єктами дослідження країнознавства є галузеві (інтегральні) чи просторово-територіальні форми організації країн як у цілому, так і їх окремих частин.

Завдання:

- комплексні країнознавчі дослідження конструктивного спрямування для забезпечення потреб регіональної політики, районного планування, регіональних цільових програм збалансованого розвитку тощо.

- аналітичні праці, націлені на забезпечення зовнішньоекономічних відносин та геополітичних програм, пов'язаних із національними інтересами тієї чи іншої держави.

- країнознавчі інформаційні розробки, покликані забезпечувати потреби внутрішнього та міжнародного туризму.

А також завдання країнознавства:

1. Дослідження країн як одиниць політичної, економічної та соціальної диференціації суспільства.

2. Вироблення нових підходів до систематизації країн, позбавлених ідеологічних міркувань.

3. Впровадження принципу україноцентризму або українізації країнознавства, що стосується термінів і назв, вивчення і популяризації українських вчених в країнознавство і дослідження зарубіжних науковців про Україну, країн вивчення окремих не самих по собі, а у їх зв'язку з Україною, зосередження уваги на країнознавчому дослідженні самої України, яка є молодою державою і мало досліджуваною, особливо на соціально-економічній карті світу.

4. Дослідження країнознавчих аспектів глобальних проблем суспільства.

Методи наукових досліджень, що використовуються в країнознавстві.

1. Статистичний – збирання первинних статистичних матеріалів, опрацювання та їх аналіз. Опрацювання статистичних даних здійснюються за допомогою таких методів, як групування, балансів.

2. Математичний.

3. Моделювання.

4. Системний аналіз – має велике значення як для теорії, так і у практиці країнознавчих досліджень. Він дає змогу простежити у досліджуваних явищах порядок, підсумувати знання про їх подібність та відмінність, а також полегшити процес вивчення складних систем. Основними видами систематизації є: класифікація, типологія, групування.

5. Наукової систематизації.

6. Районування – під ним розуміють процес членування території на відносно цілісні частини. Вимагає значної обробки соціально-економічної інформації і дає можливість виявити частини території.

7. Парадигм.

8. Картографічний – визначальним інструментом є карта. Соціально-економічні карти відтворюють точну концепцію явищ і об'єктів та передають їхні властивості і часові зміни в населенні, господарстві.

9. Регіональний.

10. Історичний – застосовується у тісному поєднанні з аналізом просторових аспектів у соціально-економічному розвитку. Значення географії минулого необхідне для розуміння сучасної географії населення і господарства, а також для прогнозування їх змін.

11. Порівняльний метод покликаний виділити найістотніші риси подібностей та відмінностей території чи явища. «Хто знає лише Англію, той не знає Англії». Дає змогу порівняти географічні об'єкти, знаходити їх спільні та відмінні риси, визначити чинники, що впливають, особливості кожного з них. В основі лежить виділення економічних районів.

Цивілізаційний підхід у країнознавстві

Визначення цивілізація на сьогодні є багато: від лат. вихований, гідний – яке визначає громадянина як мешканця міста (коли вирішальною роллю у визначенні цивілізації виступало місто); сукупність людей, із певною духовною і матеріальною культурою, яка поєднує в собі усі компоненти, необхідні для існування людства; сучасна світова культура, добре організоване і гуманно налаштоване суспільство, яке забезпечує основні права особистості, в тому числі право на свободу совісті й віросповідання;

Цивілізація – рівень суспільного розвитку, матеріальної а духовної культури масштабних спільнот, які виявили себе в історії, або існують нині, з притаманним для них розмаїттям соціального і духовного життя, своїми базовими принципами побудови життя, тобто самобутністю, що формується досвідом історичного розвитку і стає основою самосвідомості й встановлення відмінностей від інших спільнот.

Цивілізаційні цінності на сьогодні збігаються з світовими релігіями, як цілісними системами соціокультурного регулювання відносин в суспільстві й світо системі в цілому (може бути і національна соціокультурна спільнота, своїм історичним досвідом прив'язана до держави – англійська, японська, турецька та ін.).

Ми розглядаємо цивілізацію як сукупність способів буття і діяльності групи людей, що виражаються у матеріальному житті, інтелектуальному рівні, моральних нормах, політичній і соціальній організації життя.

Особливе місце в дослідження цивілізацій належить англійському історичному Тойнбі. Він виділяє 21 цивілізацію, що охоплює 16 регіонів. Саме в його роботі «Дослідження історії» (рос. «Постижение истории») показано тісний зв'язок цивілізації з тією чи іншою світовою релігією. Причому, поняття релігії не як віровчення, а як система, що визначає нормативні цінності й неоднаковість духовного світу людей. Це така «сакральна вертикаль», яка задає параметри способі проживання життя (Шпенглер).

Вебер пов'язує із цивілізаціями лише 4 з 5 світових релігій – християнство, іслам, індуїзм, конфуціанство.

За Хантінгтоном (американський політолог) основний принцип поділу на цивілізації – релігійний. Він виділяє 8: християнсько-католицька (західна, що включає європейську та північноамериканську), християнсько-православна (східна), ісламська (арабська, тюркська, малайська), індуїстська, конфуціанська, японська, та дві за географічною ознакою – африканська та латиноамериканська.

Про цивілізаційний підхід також писали: Данилевський (культурно-історичний тип – велика соціокультурна спільнота людей, що сформувалася на основі певних, лише їм притаманних універсальних цінностей), Бордель (цивілізація – це простір, культурна зона, сукупність культурних характеристик і

феноменів), Сорокін (цивілізації або культурні суперсистеми визначаються проявами соціокультурного життя – організацією і функціонуванням малих груп і культурних систем, менталітет і поведінка, велика кількість конкретних історичних подій, тенденції і процеси), Валлерстайн (цивілізація – специфічна концентрація світогляду, звичаїв, структур і культури, як матеріальної, так і духовної, що формує певну історичну цілісність, й існує поряд з іншими різновидами цього феномена, хоч і не завжди одночасно).

За сучасними уявленнями, виділяють 12 цивілізацій, 7 з яких вже не існують.

Існуючі: китайська, японська, індуїстська, ісламська, західна.

Неіснуючі: месопотамська, єгипетська, критська, греко-римська, візантійська, мезоамериканська, андська.

Китайська (сінська, маючи на увазі китайські спільноти Південно-Східної Азії, В'єтнам, Корея), конфуціанська. Датується 2000-1500 рр. до н.е.

Японська цивілізація єдина, що включає в себе одну країну. Можна відзначити вплив китайської культури, проте конфуціанство було органічно синтезовано з синтоїзмом (культ божества предків і природи).

Індуїстська цивілізація датується 1500 р. до н.е. Інколи називається індо-буддистська, наголошуючи на впливі Буддизму (більш давньої релігії, що виникла у Стародавній Індії у VI-V ст.. до н.е.).

Ісламська виникла у VII ст. на Аравійському півострові.

Західна найбільшого поширення отримала після виникнення християнства.

Латиноамериканська та Африканська

Закономірності й принципи країнознавства

Законами можна вважати відношення найзагальніші, які притаманні великим групам явищ. Часткові або специфічні, характерні для певних наукових напрямків можна вважати закономірностями. Звідси країнознавство розвивається у своєму розвитку на загальних законах буття, які мають у цій науці свої закономірності.

Закономірності не є абсолютно незмінними в просторі. Вони є об'єктивним відношенням, які не залежать від волі людей, але їх реалізація в суспільстві можлива лише в процесі людської діяльності і тій чи іншій сфері життя певної країни або міждержавних відносин. У цьому головна відмінність суспільних законів від природних. Пізнання й ефективне практичне застосування суспільних закономірностей дає змогу якнайкраще функціонувати країні на політичній карті світу, регіонально взаємодіяти з іншими державами. Тому ті країни, де уряди здійснюють оптимальну внутрішню і зовнішню політику, що ґрунтується на пізнанні закономірностей внутрішньої і зовнішньої організації держави - процвітають. У протилежному випадку країна, яка має всі об'єктивні

умови для успішного розвитку, але має непрофесійне або злочинне керівництво, перебуває в перманентній соціально-економічній кризі.

Саме країнознавство розробляє закономірності розвитку держав:

Закономірність неминучого розпаду імперії. За цією закономірністю будь-яка багатонаціональна імперія неминуче приречена на розпад. За С.Рожко, імперія на початку свого існування зростає поступово. З часом територіальна експансія стає все стрімкішою. Згодом темпи загарбання нових територій, народів і країн уповільнюються. На цій стадії імперія досягає стану свого насичення і втрачає стабільність.

Після гострої кризи імперія починає розпадатися, але можливе її короткочасне відновлення. Врешті-решт імперія остаточно і назавжди розпадається з утворенням нових держав: римська, османська, британська, Радянський Союз.

Закономірність зростання кількості країн на політичній карті світу. Полягає у поступовому збільшенні кількості незалежних держав. Підтвердження: у XIX ст.. у світі було близько 50 країн, з часом їх чисельність зростала, на сьогодні – більше двохсот. Кількість їх зростатиме. У світі існують багатонаціональні держави – Російська Федерація, Індія, США, Африка (колоніальні країни створили тут штучні кордони, які розділили народи і племена. Завершення формування націй приведе до радикальних змін на політичній карті цього материка).

Закономірності створення національних держав. Полягає у нездоланному бажанні держав будь-якої нації створити незалежну державу. З цією метою нація мобілізується, що веде до перманентних воїн (курди).

Так як на сучасній політичній карті більше 200 держав, то народів налічується – 5000. Можна прогнозувати у XXI ст.. загострення національно-визвольної боротьби, так як жодна нація не може повністю самореалізуватися.

Закономірність геополітичного маятника історії. Або закономірність історичної справедливості. Тобто через деякий час починається відродження знищених, захоплених, сплюндрованих національних держав і створення ними цивілізацій і культур. Це не стосується багатонаціональних імперій, а саме національних утворень, які існували в минулому. Наприклад, США, де Мексиканці заселяють захоплені цією країною у Мексики штати, назавжди ніби то знищені індіанські племена починають відвойовувати позиції, у Росії починають відроджуватися завойовані народи.

Ці принципи є мінливими і суперечать один одному. Існують подвійні стандарти. Одне і те ж саме явище оцінюється по різному державами. Наприклад, принцип національно-державної самовизначеності народів суперечить конвенції непорушності кордонів 1975 р. Тому одні називають боротьбу народів визвольною, інші – тероризмом.

Типовий план країнознавчої характеристики

1. Загальний політичний, економічний і соціальний імідж країни на світовому тлі. Герб, прапор, гімн держави. Площа, населення, столиці. Географічне положення, територіально-адміністративний поділ. Державний і політичний лад.
2. Історико-географічні особливості розвитку.
3. Природа, її раціональне використання і охорона.
4. Населення, його рівень життя, етнічна специфіка державотворчої нації (націй). Релігія. Соціальна політика країн.
5. Господарство, його галузева, міжгалузева і територіальна структура – промислові міжгалузеві комплекси, агропромисловий комплекс, транспортний комплекс, туристичний комплекс, зовнішньоторговельний, валюта. Інші.
6. Культура: традиції і сучасність.
7. Внутрішні відмінності, суспільно-географічні райони і найбільші міста.
8. Загальногосподарські і компонентно-територіальні проблеми та прогнози подальшого соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Машбиц Я.Г. Комплексное староноведение. – М., 1998.
2. Мироненко Н.С. Страноведение: теория и методы. – М., 2001.
3. Масляк П.О. Країнознавство. Підручник. – К., 2008.

Лекція 2. Регіональний поділ світу. Глобальні цивілізаційно-просторові структури та проблеми субрегіональної інтеграції держав.

1. Сучасна соціально-політична організація суспільства через призму країнознавства. Спільні та відмінні риси політичної, економічної та соціальної сфери країн певного соціально-економічного підтипу (розвинені країни та країни, що розвиваються; суверенні та залежні країни; країни з ринковою та неринковою економікою).

2. Поняття цивілізації в контексті країнознавчих досліджень. Основні школи цивілізаційного аналізу. Цивілізаційна матриця. Історико-культурні, політико-економічні та суспільно-географічні причини цивілізаційної трансформації країн та регіонів.

3. Форми міжнародних відносин та їх реалізація у країнах світу різних типів. Традиційні полюси міжнародної інтеграції. Розподіл країн на політичній карті світу між окремими полюсами. Політико-територіальні утворення з різним міжнародним правовим статусом.

Проблема єдності характеристик є найбільш складною методологічною проблемою. Адже кожна з цих складових досліджується окремою наукою. Часто такий комплекс характеристик залишається описовим. А це не дозволяє науці вийти за межі власної наукової методології і зайнятися такими проблемами як психологія, менталітет, людська культура й поведінка.

Пошуки інтегруючої цілісної картини країни ведуться. Наприклад, Замятін Д.М. у 2000 р. у своїй статті «Образ страны: структура и динамика» запропонував робити географічне моделювання образу країни (наприклад, для Німеччини – це філософія і мілітаризм, для Франції - Париж, революція, мода). Але такий суб'єктивний художньо-психологічний образ для науки не видається таким, що має єдиний з'єднуючий елемент, що забезпечує цілісність картини.

Більші перспективи відкриває застосування в країнознавстві цивілізаційної методології. Її підтримують українські науковці В.Головченко, О.Кравчук. Сама категорія «цивілізація» є за своєю суттю інтегральною, тобто означає соціокультурну спільноту, до того ж локальні цивілізації мають певний і географічний вимір. Проте, засновниками цивілізаційного підходу, М.Данилевським, О. Шпенглером, А.Тойнбі, цей метод застосовувався у філософсько-історичному контексті. У країнознавстві методологія цивілізаційного дослідження до кінця не опрацьована. Проте, саме використання цивілізаційної методології дає можливість визначити загальне русло розвитку процесів у тій чи іншій країні, його специфіку, порівнюючи з іншими країнами і регіонами, а в її рамках, з урахуванням поточного стану справ у країні і світі, - прогнозувати варіанти змін на найближчу перспективу. І таку можливість створює саме методологія цивілізаційного аналізу, опрацьована і перевірена на різнобічному дослідженні історичного матеріалу.

На перший погляд, у методологічному відношенні, історична наука і країнознавство мало схожі одне на одного. Проте їх об'єднує потреба в цілісному та всебічному вивченні свого загального об'єкта. Для історії все що сталося в минулому є гідним її уваги. Це ж можна сказати і про країнознавство: все, що сталося в країні є гідним його уваги.

На сьогодні в науці немає загальноприйнятого визначення цивілізація. Щоб охопити різнобічність сфер дослідження можна дати таке визначення (за В.Г.Косминой): цивілізація – це система взаємопогоджуваних політичних, економічних, соціальних і духовно-моральних засобів (комунікацій, принципів, інститутів), за допомогою

яких суспільство здійснює свою життєдіяльність та усталеність у часі і просторі. Таке інтегральне визначення відповідає традиційному трактуванню цивілізації як соціокультурної цінності і як цілісної системи, у якій підсистемами виступають політична, економічна, соціальна та духовно-моральна сфери суспільного життя. Зміст останніх, їх неповторність та малозмінюваність є ядром центральної підсистеми цінностей, які породжені релігією, менталітетом, і т.д.

Але слід розуміти, що кордони цивілізації не завжди співпадають з кордонами країн. Якщо Японію можна вивчати як окрему цивілізацію, то елементи Індійської чи Китайської цивілізації ми знаходимо і у країнах суміжних. А такі цивілізації, як Західна, Ісламська, Латиноамериканська об'єднують десятки країн. В такій ситуації слід розуміти, що аналізу сучасного культурно-цивілізаційного змісту кожної країни має передувати відтворення процесу формування відповідної цивілізації, її історичної динаміки та особливостей її закріплення і функціонування на теренах цієї країни. При цьому слід мати на увазі, що в повноті своїх проявів ця цивілізація в жодній країні не представлена й не визначає все її життя, так як окрім цивілізаційних структур на це життя впливають зовнішні, загальносвітові, глобалізаційні процеси.

Вищезазначене говорить про те, що цивілізаційну систему для забезпечення своєї життєдіяльності та усталеності використовує суспільство. За одним з визначень суспільство – це система найзагальніших зв'язків між людьми у процесі їхньої життєдіяльності. Німецький соціолог Ніколас Луман (1927-1998) називав суспільство закритою комунікаційною системою. Тобто, на відміну від інших системних теорій, де елементами виступають люди або їхні дії, у Н.Лумана такими елементами є комунікація між людьми.

Комунікація – це спілкування, стрижень якого становить передача інформації. Її внутрішня структура складається з трьох компонентів: факту повідомлення, наявної в ньому інформації та розуміння останньої адресатом. Комунікації можуть мати різні форми: розмова, вчинок, дія, твір мистецтва, текст (науковий, релігійний, художній), демонстрація переживань (цінностей, любові) та інші зовнішні вияви індивідуальної свідомості. Такі пов'язані між собою комунікації вибудовуються в суспільні структури, суспільні діяльність, і, врешті-решт, у саме суспільство. Кожна така комунікація є джерелом інформації не лише для учасника комунікації, а і для дослідника (країнознавця, історика). Допоки триває самотворення (функціонування

системи за рахунок продукування все нових і нових комунікацій, з яких вона надалі і складається та які приєднуються до попередніх комунікацій, перебуваючи з ними в циркулюючому зв'язку).

Отже, розглядаючи питання еволюції комунікативної системи в площині просторово-часових координат, можна сказати, що у просторі (географічному, соціальному) вона сягає туди, куди сягають породжені нею комунікації, а історично продовжуються доти, доки не припиниться її самотворення. Для суспільних комунікацій певного цивілізаційного змісту цим якраз і окреслюються географічні та хронологічні рамки існування цивілізації.

Але кожна країна має свої особливості. Тут слід сказати про ще один компонент комунікації – розуміння, який зумовлений тим, що комунікативні системи структурно сполучаються з іншими підсистемами, насамперед з системами свідомості індивідів. Німецький соціолог систем свідомості не аналізував. Тому тут слід звертатися до теорії свідомості, насамперед психологічної. Одним з таких засновників культурно-історичної школи в психології, відомої як Харківська психологічна школа, був Л.Виготський, який проводив межу між нижчими, природними, генетично зумовленими психічними функціями людини та її вищими, культурно і соціально сформованими функціями (самовільна увага, мислення, логічна пам'ять, утворення понять, воля), які надбудовуються над першими і зазвичай їх контролюють.

Сьогодні психологи визначають складність смислової структури свідомості. А усталені структури свідомості або системи звичок в науці називають менталітетом.

Менталітет – це глибинний рівень колективної і індивідуальної свідомості, що включає й несвідоме, це сукупність готовостей, установок і стихійностей індивіда або соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином. Він формується залежно від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання людини і сам, у свою чергу, їх формує, виступаючи як «породжуюча свідомість» та витік усієї культурно-історичної динаміки.

Важливо, що менталітет не зводиться до простого поширення у суспільстві загальних комунікаційних смислів, а формується певну структуру за власними закономірностями. Ця структурованість виникає ще в ході становлення моральної свідомості людини в дитячо-юнацькому віці (від 4 до 16 років).

Для країнознавчих досліджень перш за все необхідна корекція цивілізаційної моделі відповідно до специфічних умов країни, якщо вони помітно відрізняються від умов центрів зародження й розвитку цивілізації. Тут мають враховуватися, з одного боку, природній ландшафт, клімат, природні ресурси, етнодемографічні особливості (тобто дані географії та етнографії), а з іншого боку їх відображення в комунікаціях цивілізаційного характеру, зокрема в специфіці господарювання, міжособистісних стосунках, сприйняття влади, ставлення до чужих культур, відправлення культу, мистецтва тощо. А також стануть в нагоді розроблені психологами методи аналізу ментальної історії народів. Звичайно, цілісна цивілізаційна характеристика країни може бути відтворена на базі висвітлення історії адаптації цивілізаційних комунікацій, що надходили з центрів, до місцевих умов і зворотної адаптації етносів до цих комунікацій. Особливо це актуально для визначення цивілізаційного змісту так званих пограничних країн і регіонів, що зазнавали комунікаційних впливів з боку різних цивілізацій (до таких належить і Україна).

Але цим аналіз країнознавчих досліджень не вичерпується. Обов'язково повинні бути включені дослідження ступеня поширеності в суспільстві структур диференційованих функціональних систем політики, економіки, науки, техніки, мистецтва, освіти, охорони здоров'я та характеру і способу їх взаємодії структурами і моральним порядком традиційного для даної країни. Аналіз провідних тенденцій в цій сфері, рівня напруги, конфліктності між суспільними сегментами різного цивілізаційного походження, готовність влади, політичних і культурних еліт знаходити компроміси між ними та враховувати загальносвітові процеси дозволить робити прогнози щодо розвитку країни щонайменше на найближчу перспективу.

Дослідження країни є взаємозв'язком різних аспектів її життя та потребує застосування інтегруючої цивілізаційної методології.

- теоретико-методологічні основи цивілізаційного аналізу, зорієнтовані на безпосереднє вивчення джерел інформації, створює соціологічна система Н.Лумана у поєднанні з системними теоріями свідомості й менталітету, розробленими в психології.
- на основі цих теорій конструюється типова структурно-динамічна модель відповідної цивілізації, складниками якої виступають політична, економічна, соціальна та духовно-моральна підсистема суспільного життя. Надалі ця модель

корегується та конкретизується відповідно до специфічних умов країни.

Сьогодні відбувається формування глобальних структур економічних, політичних та соціальних відносин, що перетинають кордони цивілізації. Відомі західні дослідники П.Уорслей та Р.Робертсон характеризують глобалізацію як «ряд процесів, які складають єдиний світ», як стан «єдиного людського суспільства, яке взагалі ніколи не існувало» .

Глобалізаційні процеси можна почати з політичної картини ХХ ст., коли було створено могутні наднаціональні військово-політичні блоки (ОВД та НАТО), можливість коаліції правлячих груп («Велика вісімка»), континентальних та регіональних об'єднань (ЄС, Ліга арабських держав, Організація африканської єдності, Організація Ісламської Конференції тощо), всесвітніх міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, МВФ, МБРР, ОПЕК). Наприкінці століття визначилися тенденції до формування «всесвітнього уряду»: деякі міжнародні організації почали виконувати економічні та політичні інтеграційні функції (ЄС – Європарламент, Інтерпол, Меркорус).

Образи глобального світу і теорії глобалізму осмислюються вченими різних наукових напрямків – філософами, соціологами, антропологами, політологами, істориками.

Глобалізаційні процеси впливають на систему міжнародних відносин. Теорія модернізації виникла в 50-60-х роках ХХ ст. як відображення прогресивних змін, що відбувалися в світі після Другої світової війни та розпаду колоніального світу. Під модернізацією стали розуміти глибокі зміни практично усіх сферах життя суспільства, заснованих на індустріалізації, урбанізації, підвищенні рівня освіченості, лібералізації та трансформації політичної системи в напрямку демократизації життя. Для країн третього світу була запропонована перевірена часом модель західного типу модернізації.

З посиленням ролі США відбувається просування так званого «західного типу життя» на всі країни світу. Глобалізація має характер «вестернізації». Прихильниками такого трактування глобалізації виступають представники західної наукової школи С.Амін, Б.Бузан, З.Бжезинський, Л.Бентон, А.Грішман, та ін. Згідно з такою моделлю, в центрі знаходяться США, оточені кільцем країн Європи. Експорт західних цінностей – ідей свободи, демократії, прав людини, індивідуалізму, рівності, лібералізму тощо є позитивною тенденцією міжнародних відносин. Переконані «західники» схильні ототожнювати

глобалізацію з вестернізацією, підкреслюючи цивілізаційну місію західного світу. Але всі країни, які стали сліпо копіювати західну модель, потерпіли крах, і модернізація вилася у дестабілізацію політичної системи, в соціальні і національні конфлікти, в бюрократизацію структур влади, створення авторитарних і зруйнування випробуваних часом традиційних інститутів функціонування суспільства. Як приклад успішної модернізації приводиться Японія, що розробила власну модель модернізації, інтегровану в національні традиції. Тобто, на сьогоднішній день ми маємо по суті лише один зразок вдалого оволодіння традиційно-східною культурою західними надбаннями – Японію, а також деяких її сусідів, що пішли тим самим шляхом. Цей успіх був досягнутий не через відмову від свого заради західного, а завдяки свідомому й вибірково використанню тих західних досягнень, які могли бути поєднані з власними культурно-соціальними здобутками. У східнослов'янсько-пострадянському світі зробити це було неможливо, оскільки протягом ХХ століття своє, тари дійне, було винищене або докорінно викривлене, а те, що нав'язувалося згори, виявилось неефективним і розвивалося само собою. Успішно процес модернізації відбувся і в тих країнах, які, як і Японія, спиралися на власні традиції та використали принцип послідовності змін, авторитарну владу в політичній сфері та поступову лібералізацію в економічній сфері. До цих країн насамперед варто віднести Китай, Тайвань, Південну Корею.

Однак більшість вчених виступають проти такого стану речей. Вони вбачають у вестернізації «культурний імперіалізм» західного світу, який веде не до глобалізації культур, а до «нового варварства» та «безкультур'я». Як підкреслює С.Хамелінк, через культурну синхронізацію, що не має історичних прецедентів, вражаюча різноманітність світових культурних систем значно зменшується.

Головною проблемою для культурологів є інтерпретація культурного різноманіття світу як органічної функціональної особливості процесу глобалізації. В цьому напрямку йдуть інтенсивні наукові пошуки і заслуговують на увагу концепції У.Ганнерса та Ш.Айзенштадта. У.Ганнерс розробив теорію глобальної ойкумени як регіону постійної культурної взаємодії, обміну інформацією та перекладу феноменів однієї культури на мову іншої. Глобальна «ойкумена», на думку автора, постійно розширюється, зберігаючи складну асиметричну структуру «множинного конгломерата з різними спеціалізованими та регіональними центрами», які революціонізують у різних напрямках. Ганнерс виділяє декілька таких сучасних центрів: у сфері корпоративної культури – Японію, в галузі науки, технологій та масової культури –

США, у виробництві делікатесів, модного одягу – Францію, серед регіональних центрів – Ватикан (у католицькому світі), Мекку (в ісламському світі), Єгипет (в арабському світі), Мексику (в Латинській Америці).

На думку Ганнерса, процес глобалізації може розвиватися за чотирма основними напрямками. Найбільш оптимальним був би сценарій «визрівання», або глобалізація без вестернизації. В глобальній «ойкумені» здійснюється рівноправний діалог та обмін інформацією між великими культурними метрополіями і багаточисельними периферійними культурами. При цьому метрополії виступають в ролі стимуляторів, що оживляють розвиток периферії та сприяють збагаченню місцевих культурних цінностей. У свою чергу периферійні культури активно інтерпретують привнесені ідеї, суттєво модифікують культурний потік і тим самим впливають на культуру метрополії. Так у діалозі культур, вважає науковець, відбувається процес їхньої «гібридизації». В глобальній «ойкумені» всі культури – це складні синтетичні утворення, в яких глибинні ритми локальної спадковості переплітаються з транснаціональними мотивами.

У.Ганнерс попереджає, що можливі й інші сценарії глобалізації в дусі уніфікуючої світ вестернизації, але усі вони ведуть у глухий кут «культурного імперіалізму». Сценарій «глобальної гомогенізації» передбачає повне домінування західної культури в світі: усі країни копіюють західний спосіб життя. Або ж відбувається «насичення», коли периферійні культури повільно вбирають у себе культурні зразки Заходу, поступово все більше насичуючись ними, а через декілька поколінь місцеві культурні традиції зникають, поступаючись місцем культурній однорідності. Можлива і інша версія – сценарій «периферійної корупції». Він передбачає розпад західної культури в процесі адаптації на периферії. Високоінтелектуальні досягнення Заходу периферійні культури відфільтровують, залишаючи місце лише для інформації найнижчого рівня. Реалізується тенденція «культурного звалища», тобто розповсюдження надлишку продукції низької якості на периферійних ринках. Одночасно відбувається викривлення цінностей у процесі адаптації до звичайного способу життя. В тоталітарному суспільстві, як відомо, демократичні цінності легко перероджуються: рівність зводиться до кумівства та сімейності, свобода зборів перетворюється на фракціонізм та безперервну кланову боротьбу.

Запропоновані У.Ганнерсом сценарії, досить повно відображають сучасну інтелектуальну полеміку серед культурологів. Ш.Айзенштадт

приєднується до сценарію «визрівання цивілізацій», тобто обирає шлях глобалізації без вестернізації. Вивчаючи історію культурного діалогу стародавніх та сучасних цивілізацій, він дійшов висновку, що процес гібридизації культур шляхи міжцивілізаційної взаємодії дійсно є всеохоплюючим. Сучасні культури кристалізувалися шляхом відбору, а відповідно, трансформації значної кількості традиційних символів, інститутів як національних, так і запозичених у інших цивілізацій. Глобалізація не виключає, а має на увазі розвиток варіативності, оскільки саме в ній міститься потенціал для подальшого розвитку людства.

Якщо ми звернемося до концепцій західних політологів та соціологів, то при всій різноманітності проєктів глобального світу, які розробляються, можна виділити три основні ідеї глобалізації: західну (ліберально-ринкову), фундаменталістську та гуманітарну.

У той же час в 90-ті роки минулого століття все частіше заявляє про себе концепція антиглобалізму. Розвиток глобалізму співпав з кризою модернізму, тому більшість побачили тільки одну версію глобалізму – вестернізацію, і саме на неї перенесли увесь негатив.

Першим виступом антиглобалістів була демонстрація в Мексиці в січні 1994 р., що була спрямована проти угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі. Світова криза 1997 – 1998 рр. підтвердила занепокоєння антиглобалістів, і питання про доцільність процесу глобалізації та його провідника – всесвітньої торгівельної організації (ВТО) постало більш гостріше. Далі демонстрації антиглобалістів розширили свою географію, набрали сили та досягли своєї кульмінації в Генуї, в липні 2001 р., на зустрічі лідерів країн великої вісімки (Велика Британія, Німеччина, ЄС (як один член), Італія, Канада, Росія, США, Франція, Японія).

Процес глобалізації розглядається як нова завуальована форма імперіалізму, що експлуатує не лише робітників, але й країни, що розвиваються, етнічні меншини та природу в цілому. Деструктивна діяльність міжнародних організацій ВТО, МВФ, СБ приводить, на думку антиглобалістів, до поглиблення прірви між багатими та бідними країнами. Капіталістична еліта через міжнародні фінансові організації, ТНК та різні всесвітні організації отримує владу над державами, а координацію своєї діяльності здійснює з допомогою міжнародних конференцій. американізація призводить до знищення національної самобутності народів, культурних традицій, місцевих економік та державних інститутів в цілому.

Тому діяльність антиглобалістів спрямована на зрив конференцій, зустрічей на вищому рівні, бойкот різних ТНК за нанесення шкоди їх майну, анулювання наднаціональних організацій типу ВТО, МВФ, СБ, розробку альтернативних механізмів розвитку світової спільноти.

Сьогодні відбувається актуалізація цивілізаційної пам'яті незахідних народів – православних, мусульманських, індо-буддистських, конфуціансько-буддистських. Світ стоїть на порозі небаченого раніше ренесансу незахідних культур. Нині націоналістично орієнтовані представники різних культур, захищаючи свої традиційні цінності, вступають у діалог з іншими цивілізаціями. Без сумніву таке спілкування взаємо збагачує. Так, наприклад, АТР – Японія, Китай, Південна Корея – ведуть змістовний діалог із західною цивілізацією, з іншими культурами. Але в тих випадках, коли одна з цивілізацій претендує на виключність і вимагає від інших культур уподібнення, діалогу не відбувається. Починається агресивний монолог.

С.Хантінгтон підкреслює, що модернізація не обов'язково означає вестернізацію. І якщо модернізацію можна та потрібно використовувати в інших цивілізаціях, то вестернізація – це продукт саме західного суспільства. Експортуючи свої цінності, західні цивілізація руйнує культурне різноманіття інших цивілізацій, які мають свої ціннісні пріоритети, знищує їх уклад, не враховуючи етичні та духовні цінності.

Одним з парадоксів новітньої політичної історії стало те, подолання націоналістичного погляду на політичні відносини відбулося не в передових, високорозвинених країнах світу. Ісламський, далекосхідний, індуїстський, православний світ, тобто всі незахідні культури, пережили величезні потрясіння, викликані могутнім, всеохоплюючої опроміненням західної цивілізації. В результаті ці культури одна за іншою змінили свій егоцентричний погляд на світ. В той час як західний світ, на думку А.Тойнбі, тішиться ілюзією євроцентризму. Ця ілюзія підкріплювалася протягом двох з половиною століть успіхами західної цивілізації, адже з кінця XVII ст. політичне значення західних країн невпинно зростало. А після Другої світової війни доля всього людства практично визначалася взаємовідносинами між західними державами.

Економічна експансія західного світу має також довгу історію. Вона розпочалася на зламі XV – XVI ст. і за п'ять років Захід поширив свою економічну систему по всьому світу. Тому сьогодні можна стверджувати, о економічна карта світу значно вестернізована.

Західні політологи перебільшують значення політичної та економічної уніфікації світу, захищаючи тезу про «єдність цивілізації» та «кінець історії». Вони проголошують західне суспільство цивілізацією унікальною, що є єдиною та неподільною, цивілізацією, яка після довготривалого періоду боротьби досягла своєї мети – світового панування.

При цьому цілком ігнорується культурний плюралізм сучасного світу. Етапи та періоди історії інших цивілізацій, якщо вони не вписуються в концепцію євро центризму, опускаються як «напівварварські». Світ Сходу фактично виключається з історії цивілізації. Ісламська, індуїстська, далекосхідна культури заперечуються як «туземні» відносно західної. Православ'я вважається частиною західного християнства. Історія єдиної цивілізації з допомогою нескладних маніпуляцій стає випрямленою в лінію, від примітивного суспільства епохи неоліту до всеохоплюючої сучасної західної цивілізації.

Так у рамках концепції «єдиної цивілізації» виникла уява про суспільних процес як систему універсальних імпульсів, що автоматично діють у будь-якому культурному середовищі. Завдяки цьому «не стало» проблеми труднощів цивілізаційного вибору: у всіх народів єдиний шлях, усі рухаються до прогресу, до заздалегідь визначеного майбутнього.

Так, західний дослідник В.С.Нейпол стверджував, що західна цивілізація універсальна і її культурні традиції підходять для усіх народів. Ф.Фукуяма пішов ще далі, заявивши, що в ході модернізації всі країни обов'язково сприймуть західні цінності, і це буде означати «кінець історії» або повну перемогу ліберальної демократії в світі. Раніше поширенню західних цінностей заважала радянська комуністична ідеологія, але після її очевидної поразки, на думку автора, ніщо вже не зможе стати на шляху вестернізації. Звичайно, це є спрощенням тенденцій культурної глобалізації. Адже існують ще релігійні альтернативи, які знаходяться поза межами світських ідеологій. У незахідних культурах релігія є центральною силою, що мотивує вчинки суспільства та мобілізує людей. Такою ж спрощеною виглядає уява про те, що модернізація та економічний розвиток сприяють зміцненню однорідності різних культур та породжують загальну сучасну культуру, близьку до західної.

У сучасному світі процеси модернізації не ототожнюються з процесами вестарнізації. Саудівська Аравія, Сінгапур, Гонконг, Китай є

процвітаючими, модернізованими, але явно не вестернізованими суспільствами. Своєрідність сучасної ситуації полягає в тому, що світ політично та економічно виграв від розповсюдження західної цивілізації, але традиції збереження культурного різноманіття переважають як у розвинених країнах європейського регіону, так і у нових культурно-політичних силових центрах інших цивілізацій. Культурна агресія Заходу породила могутній процес девестернізації інших цивілізацій, де відбувається повернення до власних витоків.

Світ сьогодні заговорив про «реісламізацію» Близького Сходу, «індуїзацію» Індії, про «повернення в Азію» Японії. В ісламській, конфуціанській, японській, буддистській, індуїстській культурах майже не знаходять підтримки основоположні західні ідеї індивідуалізму, свободи, відокремлення церкви від держави, рівності, прав людини, лібералізму. Проведене у 90-х рр. ХХ ст. західними вченими порівняльне дослідження значення ста ціннісних установок у різних країнах показало, що цінності, які мають першопочаткове значення на Заході, менш важливі в іншому світі.

У ХХ ст. остаточно завершилася історія автономного існування традиційних цивілізацій і реально почалася спільна історія всього людства, всіх країн та народів.

Так, ХХ ст. окреслило коло глобальних досліджень, яке не обмежене рамками національних держав. Це діалог культур та цивілізацій

Література:

1. Космина В.Г. Цивілізаційний аналіз у країнознавчих студіях: теоретико-методологічний аспект // Інтернет-ресурс.
2. Машбиц Я.Г. Комплексное страноведение. – М.; Смоленск, 1998.
3. Замятин Д.Н. Образ страны: структура и динамика // Общественные науки и современность. – 2000. - № 1.
4. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: Навчальний посібник. – К., 2006.
5. Рашковский Е., Хорос В. Мировые цивилизации и современность (К методологии анализа) // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. - № 12.
6. Луман Н. Общество как социальная система. – М., 2004.
7. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. – Т.3. – М., 1983.

Лекція 3. Геополітика в контексті сучасних змін. Основні тенденції розвитку міжнародних відносин та їх вплив на трансформацію політичної карти світу.

1. Поняття геополітики. Основні геополітичні школи.
2. Сучасні трансформації світової політичної системи. Багатополюсність. Роль міжнародного поділу праці в становленні нових центрів зростання і полюсів міжнародної інтеграції.
3. Сучасна карта світу як динамічна модель. Сучасні тенденції та перспективи модернізації.

Геополітика (від грец. γη — земля та πολιτική — державні або суспільні справи, мистецтво управління державою) — політологічна концепція, спроба наукового осмислення закономірностей розподілу політичної потужності держав і міждержавних об'єднань, виходячи з особливостей їх географічного розташування, наявності, відсутності чи обмеженості природних ресурсів, клімату, кількості населення на даній території та їх політичного оточення.

У рамках геополітичних досліджень регіональні та локальні політичні проблеми (зокрема проблеми кордонів, спірних територій, міждержавних конфліктів тощо) досліджуються в контексті аналізу глобальних відносин панування/підкорення, в які включені всі країни світу. Основним завданням геополітики є дослідження механізмів та форм контролю над територією земної кулі. Фактично кінцевою метою геополітичних досліджень є визначення умов встановлення світового панування для тієї держави, яка замовляє ці дослідження. Тому геополітичні школи різних країн зумовлені забезпеченням конкретних політичних цілей, пов'язаних із інтересами певної країни. За визначенням найвідомішого і одного з найбільш впливових теоретиків сучасної американської школи геополітики Збігнева Бжезінського, геополітика є теорією позиційної гри на «світовій шахівниці».

Традиційна геополітика, що виникла в XIX ст., засновує свої дослідження на двох основних факторах:

- військово-політична потужність держави;
- домінуюча роль географічних чинників у захопленні чужих територій.

Новітня геополітика виходить із того, що політику держав у міжнародних відносинах визначають також економічні, культурно-цивілізаційні, етнопсихологічні, комунікаційні та інші фактори.

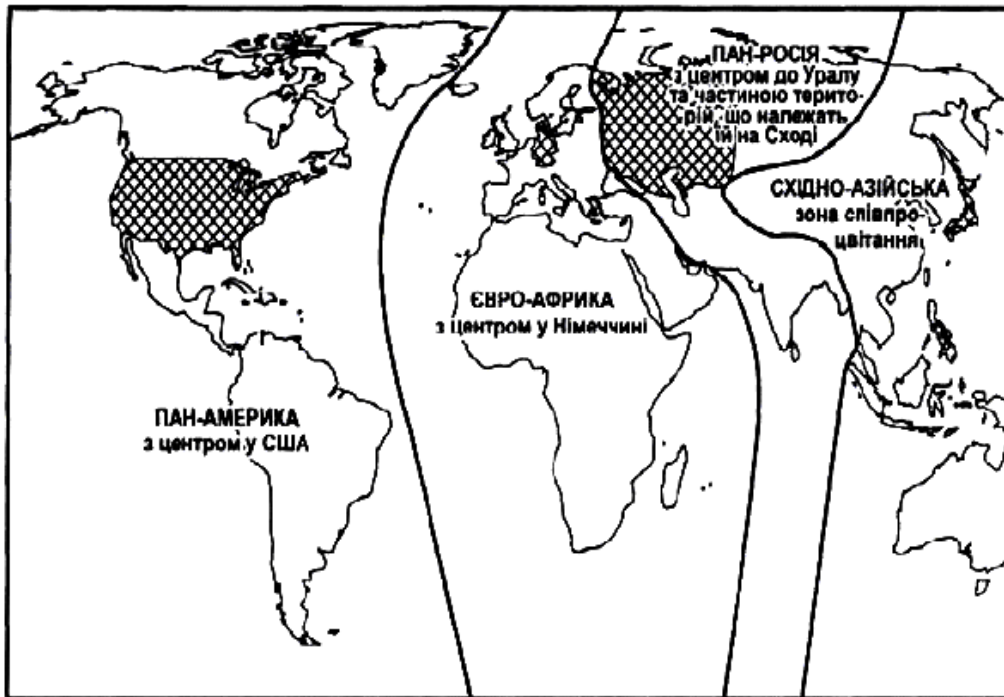
Німецька школа геополітики, найбільш яскравим представником якої вважається **Карл Хаусхофер** (1869—1946), виходила з концепції «життєвого простору», згідно з якою держава народжується і розвивається подібно організму, природним чином прагнучи до територіального розширення. Обґрунтовуючи територіальні претензії Німеччини часів II та III Рейхів, К. Хаусхофер висунув ідею так званих «панрегіонів». Політичний центр кожного панрегіону містився в

північній півкулі, співпадаючи з державою-метрополією, а його багата ресурсами колоніальна периферія — в південній.

Геополітична модель за концепцією К. Хаусхофера

Панрегіони по К. Хаусхоферу

- Америка з центром у США;

Європа — Близький Схід — Африка з центром у Німеччині;

- Азія і Тихоокеанський регіон із центром у Японії;
- Росія — Російська рівнина з Сибіром, Персією та Індією.

Продовжувачем традицій німецької геополітичної школи виступив філософ і правознавець **Карл Шмідт** (1887—1985) Його геополітична модель базується на протиставленні двох «світових порядків»:

- «традиційного» (так званого «номос землі», символом якого є Будинок), заснованого на військовій могутності, принципах етики та імперській політиці;

- «модерного» (так званого «номос моря», символом якого є Корабель), який заснований на торгівлі, принципах утилітаризму та демократії.

Дана модель виходить з того, що в основі світових політичних конфліктів лежить геополітична опозиція морських і сухопутних держав.

Сучасні європейські теоретики геополітики *Жан Тіріар, Ален Бенуа, Роберт Стойкерс* розвивають ці ідеї Карла Шмідта, створивши **модель протистояння двох геополітичних порядків:**

- глобалістський «морський» порядок, втіленням якого є США з їх сателітом — Великою Британією;
- євразійський «континентальний» порядок, заснований на стратегічному союзі лідерів Європейського Союзу — Німеччини та Франції з Росією.

Геополітичні ідеї К. Шмідта виявилися досить затребуваними практикою, були дуже пророчими, він зумів передбачити багато ключових вимірювань у геополітиці ХХ ст. Британська геополітична школа, заснована на концепції **Хелфорда Маккіндера** (1861—1947), виділяє **дві макрогеографічні зони планети:**

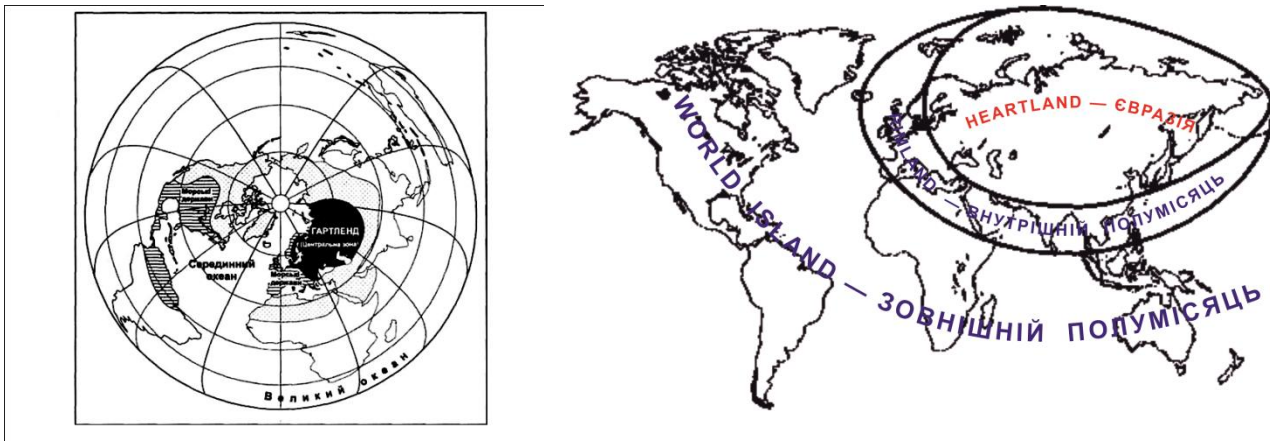
- «океанічну півкулю» (Західну півкулю та Британські острови);
- «континентальну півкулю», чи Світовий Острів (World Island), який включає три континенти — Азію, Африку та Європу та є основною зоною розселення людства.

Центральною зоною Світового Острову є «серце світу» або «Heartland» (зосередження континентальних мас Євразії та найбільш сприятливий географічний плацдарм для контролю над усім світом). Він включає територію Російської рівнини, Західного Сибіру та Середньої Азії, недоступну для морського проникнення. Розташована у Гартленді практично невразлива «серединна держава» є міцною, але маломобільною структурою, навколо якої відбувається більш жвавий політичний «кругообіг» країн внутрішнього та зовнішнього «півмісяців».

Різниця версій геополітичного розподілу «Гартленда» полягає в питанні про сибірські території, що лежать на схід від Єнісею (Lenaland). Цю думку висловлювали задовго до Х. Маккіндера. Дійсно, поєднання сухопутних і водних просторів було ключовим моментом в історії народів і держав (Стародавній Китай, Єгипет, Індія, Стародавні Греція та Рим, Карфаген тощо). Але логічно розвинув, глибоко аргументував цю ідею Х. Маккіндер.

«Внутрішній півмісяць» включає в себе райони Світового Острова, доступні морському вторгненню. Він є захисним буфером Гартленду і єдиним можливим об'єктом експансії морських держав. Тому «внутрішній півмісяць» є «територією протистояння» (Rimland). Морські ж держави спираються на «зовнішній півмісяць», що включає в себе Америку, Британію, Японію і Південну Африку.

Гартленд є джерелом зосередження «континентальної сили», здатної управляти усім Світовим Островом, контролюючи також «внутрішній

Геополітична модель за концепцією Х. Маккіндера

півмісяць». Таким чином, в основі британської геополітичної школи лежить концепція глобального домінування, в якій контроль над Гартлендом забезпечує безумовну геополітичну перевагу будь-якій державі, а «серединна держава» Гартленда, асоційована з Росією, становить безумовну загрозу морським державам, асоційованим із Британською імперією та США.

Основна теза Х. Маккіндера, сформульована ним як *найважливіший геополітичний закон*:

- той, хто контролює Східну Європу, домінує над Гартлендом;
- той, хто домінує над Гартлендом, домінує й над «Світовим Островом»;
- той, хто домінує над «Світовим Островом», домінує над усім світом.

Розробка теми обмеження експансії з Гартленда та встановлення контролю над ним посідає визначне місце й у дослідженнях американської геополітичної школи. Її фактичний засновник адмірал *Альфред Меген* (1840—1914 рр.) *основним фактором забезпечення безумовної геополітичної переваги вважав «морську силу», а основою*

геополітичної стратегії — «*принцип анаконди*», тобто «удушення» супротивника шляхом морської блокади його стратегічних об'єктів.

А. Меген, *по-перше*, виділив 6 критеріїв, які визначають геополітичний статус держави. Серед них:

- географічне положення, насамперед відкритість держави морям та доступність морських комунікацій. Протяжність сухопутних кордонів, здатність контролювати стратегічно важливі регіони. Здатність флоту до оборони та війни з ворогом;

- морфологія державної території, передусім морських узбереж, та кількість портів;

- протяжність берегової лінії;

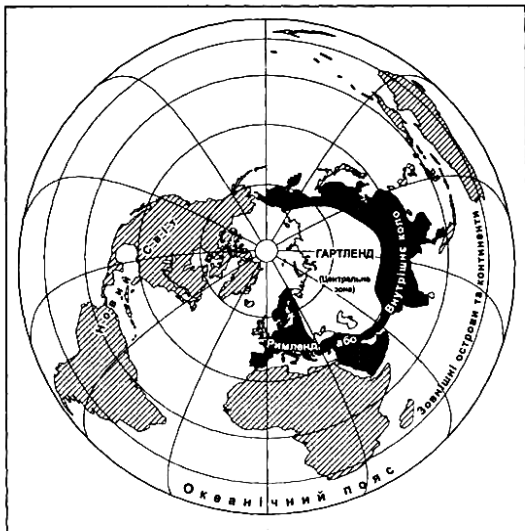
- кількість населення держави, особливо в контексті можливості будувати та обслуговувати флот;

- національний характер, насамперед здібність до торгівлі;

- політичний характер правління, від якого залежить спрямування кращих природних та людських ресурсів на створення морської сили.

По-друге, він висунув ідею переваги морської держави над континентальною (латинської раси над слов'янською). За А. Мегеном, морську силу держави формують військовий та торговельний флоти та військово-морські бази. Військово-морський флот виступає лише гарантом свободи морської торгівлі.

По-третє, адмірал один із перших виділив планетарні геополітичні структури, передбачивши домінування США в «північній континентальній на півсфері» та світі загалом. Для цього на першому етапі США необхідно інтегрувати довкола себе всю Західну півкулю. Боротьба США з «континентальними державами», до яких А. Меген відносив Росію, Китай та Німеччину, — головне стратегічне завдання морської цивілізації (передусім американо-британського альянсу). З цією метою він запропонував перенести «принцип анаконди» на планетарний рівень. Ця ідея була втілена США в концепції «передових рубежів» у 1981 р.

Геополітична модель за концепцією Н. Спайкмена

Розвиваючи концепцію А. Мегена, **Ніколас Спайкмен** (1893-1944) розробив принцип «інтегрованого контролю над територією». Цей контроль мали здійснюватися США в усьому світі, щоб не допустити посилення геополітичних конкурентів. Дотримуючись британської ідеї «протистояння Моря і Суші» (асоційованих у даному випадку

із США та СРСР), Н. Спайкмен геополітичною віссю світу вважав не Гартленд, а «зону протистояння» Рімленд (Rimland). Рімленд включає прикордонну зону Суші та Моря, що тягнеться вздовж кордонів Гартленда через Європу, Близький і Середній Схід, Індію та Китай.

«Серединна держава» Гартленда (на той час — СРСР) здійснює тиск на цю зону, намагаючись об'єднати її під своїм контролем. Тому США повинні здійснювати політику стримування й «удушення» цієї континентальної держави, насичуючи Рімленд своїми військовими базами та створюючи там військово-політичні союзи.

Після Другої світової війни в зовнішньополітичному курсі США відбувся перехід від політики ізоляціонізму до політики, спрямованої на створення нового світового порядку, заснованого на безроздільному домінуванні Сполучених Штатів Америки (**Pax Americana**). Ідеологічним обґрунтуванням нової зовнішньополітичної стратегії стала американська **концепція біполярного світу**, яка передбачала існування двох світових центрів:

1. СРСР («нація-злодій») — центр варварського тоталітарного Сходу, який прагне поневолити всі народи світу;
2. Сполучені Штати Америки («нація-рятівник»), яку очолили демократії висококультурного Заходу в боротьбі проти комуністичної агресії.

При цьому національно-визвольні рухи в колоніях і залежних державах, профспілковий рух, американський рух за права негрів і інші прояви невдоволення політикою США і їхніх союзників розглядалися як прямий вплив «світового комунізму».

Концепція «вакууму сили» передбачала, що недолік військової «активності» США в будь-якій крапці земної кулі приводить до миттєвого проникнення туди «світового комунізму», а це у свою чергу неминуче сприяє встановленню комуністичних режимів у всьому регіоні («принцип доміно») і втраті його для західної демократії. Таким чином, військова присутність США у всіх стратегічних центрах світу вважалася не тільки необхідною умовою підтримки їхньої національної безпеки, але і прямим боргом по захисту світової демократії.

Вищим, глобальним рівнем структурної організації міжнародних відносин є світова система таких відносин, або **«світовий порядок»** — устрій, який має забезпечити основні потреби держав-націй, регіональних асоціацій, а також усіх інших легітимних міжнародних асоціацій та інститутів, які здатні створювати й підтримувати умови їх існування та розвитку. Відмінність між поняттями «міжнародний порядок» і «світовий порядок» полягає в тому, що перше відображає потребу держав у забезпеченні їх суверенітету, а змістом другого є базові потреби людства.

Після II світової війни сформувалася система двох політико-військових блоків, військовим вираженням якої стали Варшавський договір і Північноатлантичний альянс (НАТО), а також політико-економічні блоки: Рада економічної взаємної допомоги та Європейська економічна спільнота. В них не входила група нейтральних держав, зокрема території так званого Третього світу: Індія, Індонезія, Філіппіни та частина Африканських країн.

Біполярна або двополюсна система полягала в існуванні двох інституціоналізованих альянсів, що підтримуються ідеологічними розбіжностями, що передбачає постійний взаємний конфлікт. Двополюсність була підкріплена економічними можливостями (у тому числі, різницею типів економіки - соціалістичною та капіталістичною), а також військовою силою обох супердержав, тобто Сполучених Штатів Америки та Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Обидві держави володіли ядерним арсеналом, який забезпечив можливість відповідного удару. Однак паритет ядерного потенціалу схилив наддержави ухилитися від безпосередньої конфронтації. Крупномасштабні війни були замінені гонкою озброєнь. Обидва блоки прагнули не до війни, а до стабільного урівноваження балансу сил.

Після розпаду СРСР ця модель міжнародних відносин перестала діяти, Сполучені Штати залишалися єдиною глобальною супердержавою при одночасному існуванні кількох регіональних

військово-політичних держав. При цьому у військово-технічному відношенні США перевершували усі держави Європейського Союзу, Китай та колишні пострадянські країни разом узяті.

Головним суперником США в 1990 рр. був Європейський Союз. В останнє десятиліття намітилося зростання економічного потенціалу таких країн як КНР, Індія та Росія, одночасно з падінням потенціалу США та ЄС. В результаті однополярна модель світу, в якій США відігравали роль глобального центру прийняття владних рішень та інтеграційних процесів змінилася на багатополярну, в якій центрами інтеграційних процесів стали колишні регіональні лідери. При цьому КНР, вийшовши на перше місце за обсягами реальної економіки, заявляє претензії на створення євразійсько-тихоокеанського «Нового шовкового шляху» як альтернативної глобальної системи економічної інтеграції.

Основними чинниками трансформації глобальної економіки протягом останніх років є спрощення міжнародних бар'єрів для потоків товарів, послуг, капіталів, робочої сили, а також прискорення ринкових процесів під впливом НТР (науково технічної революції).

Конкурентна спроможність національної економіки визначається її здатністю виробляти та реалізовувати на внутрішньому та зовнішньому ринках товари та послуги, що відповідає платоспроможному попиту і забезпечує економічне зростання і підвищення якості життя населення. Міжнародні організації пропонують близько 350 показників.

1. Економічний потенціал країни і його використання (населення, природні ресурси, питома вага оборонної промисловості, частка науково-технічної продукції у ВВП, частка витрат на кінцеве споживання і валове накопичення, інвестиції).
2. Рівень інтернаціоналізації економіки (участь у міжнародному поділі праці та ресурсі інвестиційних потоків, частка зовнішньоторгівельного обороту у ВВП, сальдо експорту та імпорту, частка галузей високих технологій в експорті, співвідношення індексу цін на експортовані товари).
3. Якість державного регулювання соціально-економічних процесів (законодавча база, правопорядок, політична стабільність, рівень корупції в державному апараті, компетентність влади за оцінкою бізнесу, державний борг у % до ВВП).
4. Фінансова стабільність (бюджетний дефіцит, інфляція, курс національної валюти, золотовалютні резерви, асортимент і якість фінансових послуг, розвиток фондового ринку, співвідношення зовнішньої дебіторської і кредиторської заборгованості).

5. Розвиток інфраструктури (розвиток енергетики, транспорту, дорожнього господарства, зв'язку і телекомунікацій, соціально-побутової інфраструктури, інфраструктури бізнесу).
6. Якість менеджменту (кількість професійних менеджерів, рівень їхньої підготовки, наявність сучасної навчальної бази, гнучкість структури управління, комп'ютеризація в управлінні).
7. Ефективність виробництва (рентабельність і ризику, рентабельність продажів і використання активів, частка податків у ВВП, оцінки ризиків ефективності, система страхування, продуктивність праці та її динаміка).
8. Науково-технологічний рівень (частка витрат на науково-дослідні та експериментально-конструкторські роботи у ВВП і держбюджеті, кількість і кваліфікація наукових працівників, кількість запатентованих розробок, сальдо експорту-імпорту ліцензій, науково-технологічний рівень виробництва в основних галузях, ефективність і якість найважливіших видів продукції, матеріало- і енергоємність виробництва в їх динаміці, рівень викидів в навколишнє середовище та утилізація відходів).
9. Чисельність і кваліфікація трудових ресурсів, якість життя (частка економічно активного населення і безробіття, рівень освіти та професійної підготовки, реальні доходи та їхня диференціація, частка середнього класу, життєві умови, екологія та умови праці, стан здоров'я населення, злочинність, рівень соціальних послуг).

Сучасні дослідження СЕФ (Світового економічного форуму) вдосконалили методи на підходи щодо конкурентноспроможності країн та ввели поняття **глобальна конкурентноспроможність**. При цьому структура індексу глобальної конкурентноспроможності (ІГК) ґрунтується на оцінці **чинників** які є вирішальними для динаміки продуктивності та конкурентної спроможності національної економіки. Вони згруповуються за дев'ятьма джерелами впливу:

- інституції
- інфраструктура
- макроекономіка
- охорона здоров'я і початкова освіта
- вища освіта і підготовка кадрів
- ринкова ефективність
- технологічна готовність
- досвід конкурентної (бізнес) діяльності
- інновації

При цьому важливо, що розвиток якого одного з цих чинників не забезпечує конкурентної спроможності. Так, збір коштів на освіту може нівелюватися неможливістю знайти роботу. Спроби покращити

макроекономічні показниками можуть бути успішними з відповідним рівнем прозорості в менеджменті, що може звести нанівець корупція та зловживання. Тому конкурентоспроможними вважаються країни всебічного розвитку.

Окрім того, країни знаходяться на різних стадіях економічного розвитку. І відносна ага кожного чинника виступає функцією початкових умов, якими є інституції та структурні риси, що відрізняють дану країну. Так, двигуном продуктивності у Швеції є абсолютно інші чинники, аніж в Гані. В результаті ІГК дає можливість відносити певні країни до відповідного стану визначального впливу: основних вимог, ефективності, інновацій. Важливою ознакою в контексті конкурентоспроможності виступає аналіз інвестиційного клімату або країни з **інвестиційними ризиками**.

В сучасному світі, з одного боку йде процес дезінтеграції (розпаду державних утворень), а з іншої – стійка тенденція до економічної, політичної та культурної інтеграції. Тому з'явилися нові форми – міждержавні союзи у вигляді спілки, співдружності і т.д.

Міждержавні об'єднання – це союз держав, створений на основі міждержавного договору з метою інтеграції (політичної, економічної, культурної).

Держави зберігають суверенітет, але передають певну частину своїх повноважень наддержавним органам, за допомогою яких координують свою діяльність. Правовою основою утворення міждержавних об'єднань є Конституція країн-учасниць.

Розподіл міжнародних (міждержавних) організацій			
Функціональний	Територіальний		
	Глобальні	Регіональні	Субрегіональні
1	2	3	4
Загально-політичні	Організація Об'єднаних Націй (ООН) Міжпарламентський Союз Міжнародна організація праці	Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) Рада Європи Співдружність незалежних держав (СНД) Ліга арабських держав	Центральноєвропейська ініціатива (ЦЕІ) Балтійська рада Арабський магрибський союз (АМС)

	(МОП) Всесвітня рада миру (ВРМ)	(ЛАД) Організація Африканської єдності (ОАЄ) Організація Американських держав (ОАД)	
Військово-політичні	—	Організація Північно-Атлантичного договору (НАТО) Ташкентський пакт Пакт АНЗЮС	Західноєвропейський союз (ЗЕС)
Економіч.	Всесвітня торгова організація (ВТО) Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК)	Європейський союз Євразійське економічне співтовариство (ЄАЕС) Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) Азіатсько-Тихоокеанська економічна співпраця (АРЕС) Північно-Американська угода вільної торгівлі (НАФТА) Спільний ринок Південного конусу (МЕРКОСУР)	Чорноморське економічне співтовариство (ЧЕС) Центральноевропейськ. угода вугільної торгівлі (ЦЕФТА) Європейська асоціація вугільної торгівлі (ЕФТА) Амазонський пакт
Валютно-фінансові	Міжнародний валютний фонд (МВФ) Світовий банк	Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) Азіатський банк розвитку (АБР) Міжамериканський банк розвитку (МАБР)	—
Інші	ЮНЕСКО Всесвітній поштовий союз (ВПС) Міжнародна організація	—	Дунайська комісія

цивільної авіації (ІКАО)		
Міжнародний олімпійський комітет (МОК)		
Червоний хрест		
Співдружність націй		

Література:

1. Герчикова И.Н. Международные организации. – И., 1997.
2. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ. Під кер. Т.М. Циганкової – К., КНЕУ, 2003.
3. Європейський Союз. Консолідовані договори. – К., 1999.
4. Зайцева О.Г. Международные межправительственные организации. – М., 1993.
5. Ильин Ю.Д. История и право Европейского Союза, Харьков, 1998.
6. Международные организации системы ООН. Справочник. Сост. Титаренко А.А. – М., 1990.
7. Шенгенские соглашения. – М., 2000.

Лекція 4. Проблеми інтеграції України в міжнародне співтовариство: країнознавчий аспект.

1. Україна в світовій історії. Цивілізаційна матриця України та характеристики її трансформації.
2. Варіанти геополітичної орієнтації України в пострадянський період. Участь України в міжнародних організаціях.
3. Проблеми інтеграції України в міжнародне співтовариство на сучасному етапі. Україна в системі міжнародного поділу праці та наукового й культурного співробітництва.

Україна займає вигідне геополітичне становище між Заходом і Сходом. Розташування і розміри території України, чисельність її населення, природні ресурси в поєднанні з її потенційними можливостями в науковій, економічній та інших сферах суспільного життя дають їй змогу та право мати статус великої європейської демократичної держави з відповідною геополітичною поведінкою та геостратегічною орієнтацією.

Одним з важливих факторів формування геополітичної ситуації навколо України є унікальна енерготранспортна мережа, котра проходить через її територію. Ця мережа забезпечує постачання в Європу нафти і газу з Росії та Середньої Азії. У геополітичному плані енерготранспортна система України є «точкою стратегічного контролю», яка потенційно забезпечує стратегічний контроль над економікою

одночасно і Росії (де понад 80 % капіталів створюється саме в сфері видобутку та експорту нафти і газу), і держав Євросоюзу (який в останні роки ХХ ст. розпочав змагання із США за світове економічне лідерство, однак відчуває постійно зростаючу потребу в імпорті енергоресурсів). Тому боротьба за контроль над цією системою стала одним із визначальних чинників світової політики на межі ХХ—ХХІ ст. Для США ЄС є найактуальнішим конкурентом як в економічній, так і в політичній сфері. Звідси впливає необхідність американської підтримки України як перешкоди на шляху економічного співробітництва лідерів Євросоюзу — ФРН та Франції з Російською федерацією. На сьогодні зусиллями німецьких корпорацій, що мають вирішальний вплив на реальну політику ФРН, реалізовано ряд енерготранспортних проектів (у першу чергу — Північний потік), які підривають міжнародний статус України як монопольного енерготрейдера в торгівлі РФ газом, нафтою та електроенергією з країнами ЄС. Це різко знизило значення України в геополітичному протистоянні США та ЄС. Компенсацією могло б стати різке зростання військового потенціалу нашої країни, однак це неможливо реалізувати без загального підйому науково-промислового комплексу та освоєння нових ринків збуту.

Послідовно інтегруючись до загальноєвропейської спільноти, Україна розглядає поглиблення інтеграційних процесів на континенті як необхідну передумову створення системи глобальної безпеки, утвердження нового геополітичного простору, що відповідатиме вимогам ХХІ ст. Ставши членом Ради Європи, асоційованим членом ЄС та співпрацюючи з іншими європейськими об'єднаннями, Україна використовує багатовіковий досвід демократичних держав Європи в практиці державного будівництва, зміцнює співробітництво з такими міжнародними інституціями, як Міжнародний Валютний Фонд, Всесвітній банк і Європейський банк реконструкції та розвитку. Ініціатива НАТО «Партнерство заради миру» дала змогу Україні гнучко підійти до розвитку співробітництва з Північноатлантичним альянсом, маючи з ним такий рівень співпраці, який відповідає її індивідуальним вимогам і можливостям. Помітні й здобутки української дипломатії, що позначаються на зростанні обсягів та якості відносин з близькими сусідами та з країнами інших регіонів. Хоч і повільно, але зростають іноземні інвестиції. Поступово стаючи впливовою європейською та світовою державою, Україна дедалі більше перетворюється на реального та активного суб'єкта міжнародних відносин, який має свої національні інтереси й вирішує їх у колі європейських народів.

Однак саме по собі вигідне геополітичне становище автоматично не забезпечує вигоди для країни. Для цього необхідно вірно визначити стратегію зовнішньої політики та успішно її реалізувати.

Фахівці називають п'ять імовірних геополітичних сценаріїв, що могли бути покладені в основу зовнішньополітичного курсу нашої держави:

1) неприєднання до будь-яких військових блоків і політичних союзів, побудова зовнішньої політики на основі багатьох угод із різними країнами. З початку проголошення незалежності Україна взяла курс на набуття статусу позаблокової, без'ядерної держави. Однак через розвал економіки, втрату виходу на зовнішні ринки та набуття численних боргів (у 2010 році сукупний борг українських фізичних та юридичних осіб досяг понад 200 млрд. доларів) Україна фактично втратила економічний суверенітет. Тому подальша реалізація курсу неприєднання виявилася неможливою;

2) швидка інтеграція в ЄС із надією на інвестиції, нові технології, прилучення до західного способу життя. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу затверджена Указом Президента від 11 червня 1998 року. У 2017 році Україна отримала статус асоційованого члена ЄС і безвізовий режим з країнами ЄС. Європейський Союз став основним торговим партнером України в експорті товарів. Однак системна криза європейської економіки не дає можливості реалізувати сценарій європейської інтеграції для України у повному обсязі;

3) утворення блоку з країнами Балтії та деякими державами Центральної та Південної Європи (Балто-Чорноморський союз, або Міжмор'я, фактично об'єднаний навколо ФРН). Така організація могла б стати альтернативою об'єднання в межах СНД. Однак, як зазначає більшість експертів, дана модель нежиттєздатна, оскільки вона не задовольняє інтересів України в сировині, енергоносіях, ринку збуту. Фактично вона лише перетворює країну на ланку «санітарного кордону» між Росією та Західною Європою. У той же час ФРН, як і інші країни, що могли б скласти цей союз, реалізували свої зовнішньополітичні інтереси в рамках ЄС;

4) блокування з країнами Причорноморського басейну. Реалізація цієї моделі дала б можливість забезпечити вільний вихід із замкнутого континентального Чорного моря в більш відкрите Середземне через Босфор і Дарданелли й певною мірою вирішити енергетичні проблеми, оскільки в перспективі більшість шляхів енергоносіїв з Каспії, Середньої

Азії, а можливо, і Близького Сходу пролягатимуть через чорноморські протоки.

У 1990-ті роки Україна брала активну участь у роботі Парламентської Асамблеї Чорноморського економічного співробітництва (ПАЧЕС). Однак у подальшому «південний вектор» української зовнішньої політики не був реалізований через втрату Україною впливу на Чорному морі, яке стало «внутрішнім морем» Туреччини;

5) курс на тісну співпрацю з Росією та інтеграцію з країнами СНД. До кінця 1990-х років Російська федерація була державним утворенням із досить слабкими позиціями центральної влади. Уряд РФ, зайнятий внутрішніми проблемами країни, був нездатним реалізувати активну зовнішню політику. У цей час Україна, маючи другий після РФ економічний потенціал серед колишніх республік СРСР, могла не лише перебрати на себе політичне лідерство в СНД, але й зайняти там ринки, які втратила Росія (у тому числі, й значний сегмент внутрішнього ринку останньої). Контроль українського уряду над транзитом російського газу до Європи дозволяв не лише підтримувати рівноправні відносини з РФ (чия економіка залишалася значно потужнішою за українську), але й наповнювати державний бюджет значними валютними ресурсами, які могли б стати основою технологічної модернізації вітчизняного виробництва. Проте курс на політичне дистанціювання від СНГ в надії на євроінтеграцію, а також ряд зловживань у сфері управління економікою привели до того, що Україна фактично потрапила в економічну залежність від РФ.

Таким чином, історичні та географічні реалії практично виключають можливість орієнтації України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрям. Багатовекторність слід сприймати не як постійні коливання зовнішньополітичного курсу, а в широкому розумінні, як розвиток і підтримку відносин із багатьма учасниками міжнародного життя. Разом з тим багатовекторність потребує чіткого визначення геополітичної орієнтації, геостратегічних напрямків, виходячи із об'єктивних можливостей і врахування національних інтересів.

Пріоритетною для України залишається діяльність по наближенню перспективи одержання статусу повноправного учасника Європейського Союзу. Наша країна є асоційованим членом ЄС, однак цей статус надає їй лише право на співробітництво з цією міжнародною структурою на певних умовах. Україна зміцнила співробітництво з такими впливовими міжнародними інституціями, як Міжнародний Валютний Фонд (МВФ),

Всесвітній банк і Європейський банк реконструкції та розвитку, Всесвітня митна організація (ВМО), стала повноправним членом Світової організації торгівлі (СОТ), які відіграють особливо важливу роль у регулюванні міжнародної торгівлі на сучасному етапі її розвитку. У міру поглиблення співробітництва України з міжнародними економічними організаціями формується стратегія взаємодії, розгортається діалог щодо політики проведення реформ, враховуються реалії політичного, економічного, соціального життя нашого суспільства, які визначають темпи й напрями реформ у країні.

Статус асоційованого члена ЄС для України привабливий у першу чергу через декларовану перспективу отримання доступу до європейських ринків збуту. Проте економічне співробітництво між країнами ЄС базується на засадах розмежування конкуренції, що передбачає обмеження для цих країн права торгівлі певною продукцією як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. При цьому квоти на обсяг торгівлі реально встановлюють країни-лідери, виходячи в першу чергу з інтересів власного національного бізнесу. У рамках політики розмежування конкуренції ряд країн, що мали досить розвинену суднобудівну галузь та риболовецький флот, аграрно-промисловий комплекс, виробництво побутових товарів (Польща, Латвія, Естонія, Греція) вимушені були відмовитися від цих видів економічної діяльності на користь провідних країн ЄС в обмін на кредитування своєї банківської системи міжнародними фінансовими структурами. У результаті поглибився дисбаланс платоспроможності між державами ЄС, що наклало додатковий тягар на всю фінансову систему Євросоюзу.

У відносинах з НАТО Україна керується положеннями Хартії про особливе партнерство й активно співпрацює з цією структурою в рамках Програми «Партнерство заради миру». Однак перспектива повноправного членства в НАТО перед нею на часі закрита.

Україна розвиває відносини із деякими пострадянськими державами. Новим виміром взаємин у СНД стало формування відносин чотирьох країн: Грузії, України, Азербайджану та Молдови, які утворили об'єднання ГУАМ (ініціатором створення була Україна, яка й сьогодні продовжує нарощувати зусилля щодо зміцнення співробітництва в рамках цієї організації).

Таким чином, за умов нової геополітичної ситуації сучасна Україна має об'єктивні можливості для створення механізму реалізації своїх геополітичних інтересів на основі зваженої далекоглядної політики. Не геополітичне суперництво, а саме гео економічне співробітництво

держав є важливою умовою сталого розвитку України, яка здійснює багатовекторну геополітичну стратегію, відстоює власні національні інтереси, встановлює відповідний геополітичний баланс у відносинах зі Сходом і Заходом.

5. Європа як цивілізаційний (політичний і економіко-географічний) регіон: країнознавчий аналіз.

1. Загальні відомості про регіон. Основні субрегіони Європи (Північна Європа, Західна Європа, Південна Європа, Балканський субрегіон, Центральна та Східна Європа, країни СНД європейського регіону). Типологія країн. Регіональні лідери.

2. Етапи формування сучасної політичної карти Європи. Населення, демографічні особливості. Природно-ресурсний потенціал. Місце у світовій економіці та міжнародних відносинах.

3. Європейські організації, інтеграційні угруповання. Відносини з Україною.. Європейський Союз: мета, завдання, етапи становлення, склад. Співдружність Незалежних Держав: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку.

Західна Європа: в регіоні є рівнини, низовини, гори. Найвищі гори Європи – Альпи (найвища вершина – гора Монблан, 1807 м). гори порізані долинами, заселені і освоєні людиною, через перевали прокладено залізниця та автомобільні дороги.

Клімат помірний, частково субтропічний, середземноморський (Франція, Монако).

Найбільші ріки – Дунай, Рейн, Лаура. Сена, Ельба, Маас, Рона, Темза .

Така країна як Нідерланди постійно веде «боротьбу з морем». Там побудовано 2400 км дамб і 5440 км каналів.

У тектонічних зниження, що характеризуються дуже порізаною береговою лінією, значною глибиною, видовженою формою утворюються озера. Таких озер багато у Швейцарії.

Природні ресурси: в свій час Західна Європа мала значний мінеральний потенціал, але на сьогодні ресурси вичерпані. На регіон припадає 1/4 запасів кам'яного вугілля в Європі. Найбільші вугільні басейни у Франції, Німеччині, Великій Британії, Бельгії, газу – в

Нідерландах, в Ірландії – торфу. Велика Британія – країна, що сама забезпечує себе енергоресурсами.

Покради залізно руди – Франція, Люксембург, олово – Велика Британія, уран – Франція.

Регіон бідний на ліси, які вкривають 22% його території. Значні площі лісів у Австрії, Німеччині, Швейцарії, Франції. Лісистість у Великій Британії та Нідерландах не перевищує 10%. В Ірландії всього 6%. У більшості країн ліси переважно штучні, які виконують природоохоронні, санітарно-гігієнічні та рекреаційні функції.

Агрокліматичні ресурси сприятливі для ведення сільського господарства. Розорані майже всі придатні землі.

Рекреаційні ресурси багаті та різноманітні. Багато туристичних зон, заповідників, національних парків (91).

Південна Європа: регіон розташований на півостровах Середземного моря – Піренейському, Апенінському, Балканському, що відзначило подібність природних умов регіону. Найбільш гірський регіон – 3/4 гори Альпійські, Апенінські, Балканські, Піренейські. Італія відділена від іншої частини континенту саме Альпійськими горами. Її дуга проходить від Заходу на Схід 1200 км. Усі гори належать до Альпійської гірської системи. В регіоні існують вулканічні явища. Найвідоміші вулкани – Ента, Везувій, Стромболі (Італія) .

Клімат на більшій частині території типово середземноморський – з сухим жарким літом та м'якою, дощовою зимою, довгою теплою осінню, що сприяє сільському господарству та рекреації. Влітку часті посухи, особливо в Греції та Італії.

Природні ресурси: в регіоні відчувається гостра нестача корисних копалин. Майже немає нафти, мало природного газу та вугілля. Є поклади різноманітних металів: боксити (Греція), ртуть, мідь (Іспанія, Італія), вольфрам (Португалія), великі поклади будівельних матеріалів – мармур, граніт, цементна сировина, глина. Наприклад, Іспанія та Португалія – найбільші в Європі виробники цементу, черепиці, стінних матеріалів. На острові Наксос (Греція) розташоване найбільше в світі родовища наждаку.

Недостатньо розвинена річкова мережа. Багато рік влітку міліють і пересихають. Найповноводніші ріки, що використовуються для судноплавства – По (Італія), Тахо (Іспанія).

Країни регіону бідні на деревину. Великі ліси збереглися лише в Альпах та Піренеях. Середня лісистість – 32%. Найбільші лісові масиви у Іспанії – 51%, мінімальні – на Мальті – 16% . в регіоні розташовано 14 національних парків.

Значний розвиток аграрного сектору та туристично-рекреаційної діяльності.

Північна Європа: найхарактерніша особливість – розташування біля моря. Скандинавські гори – довжина – 1700 км, ширина – 600 км, найвища точка – гора Гальхепітген, 2469 м. Площа зледеніння – 5000 км кв. В Ісландії знаходиться найактивніша вулканічна зона (200 вулканів, в тому числі 26 діючих), лавові поля, гарячі джерела – гейзери. Клімат континентальний. Температура влітку – від +11. скандинавські країни наповнені річками, озерами. Лише у Фінляндії нараховується 60 тис. (10% площі країни), третина земельного фонду – болота.

Природні ресурси: у межах Балтійського щита корисних копалин немає. Лише у шельфах Північного моря відкрито запаси нафти і газу. Фінляндія має запаси торфу, Швеція – уран.

У регіоні зосереджено 70% хвойних лісів Європи (без країн СНГ). Показники лісистості: Ісландія – 1%, Данія – 12%, Норвегія – 31, Швеція – 68%, Фінляндія – 77%. 31 національний парк.

В Європі 43 незалежні держави, одна колонія або окупована територія (Гібралтар – володіння Великобританії на Піренейському півострові), один кондомініум (Андорра – спільне володіння Франції та Іспанії).

Серед незалежних держав є:

1. Розвинуті капіталістичні країни (яків ходять у трійку найбільш розвитку них світових держав та є членами “сімки” – ФРН, Великобританія, Франція, Італія).
2. Малі капіталістичні країни (Бельгія, Швейцарія, Нідерланди та ін..).
3. Держави-карлики (Ватикан – місто-держава, анклав на території столиці Італії м. Рим, Монако, Сан-Марино, Мальта).
4. Колишні соціалістичні – зараз країни, які переходять до ринкової економіки (Словаччина, Республіка Польща, Республіка Болгарія та ін..).

Зх. Європа: ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, а також Іспанія, Португалія, Андорра, Ірландія, Ісландія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Ліхтенштейн, Австрія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Мальта, Греція, Монако, Сан-Марино. Ватикан та Гібралтар (британські володіння на Іберійському півострові, спірна з територією Іспанії).

Центральна Європа: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Албанія, Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія, Герцеговина, Сербія, Чорногорія, Румунія, Болгарія.

Сх.. Європа: Україна, Молдова, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія.

Основні етапи формування політичної карти Європи.

1. Перша світова війна та спричинені її підсумками зміни на політичній карті Європи: розпад Російської та Австро-Угорської імперії та утворення 9 незалежних держав – Польща, Угорщина, Литва, Фінляндія, Естляндця, Латвія, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів, словенці.
2. 1939 р. – приєднання до СРСР Сх.. частини Польщі (Зх. області України та Білорусії). 1940 р. – приєднання до СРСР Прибалтійських держав (Латвії, Литви, Естонії).
3. Друга світова війна та утворення НДР та ФРН, 1949 р.
4. 1990 – 1993 рр. – А) розпад СРСР, встановлення політичної незалежності спочатку трьох колишніх союзних республік Прибалтики, з згодом і решти 12, що утворювали СРСР в тому числі і Росії (Російської федерації), їх міжнародне визнання як нових незалежних держав. Б) створення СНД у 1992 р. В) масові, переважно мирні, народні демократичні революції 1989 – 1990 р. у країнах Сх.. Європи, які спричинили глибокі перетворення у сферах їх життя і зовнішньоекономічних відносин. Г) припинення у 1991 р. діяльності Організації Варшавського договору і Ради Економічної Взаємодопомоги, яке зумовило істотні зміни у відносинах між членами цих організацій і серйозно на політичну та економічну обстановку в Європі. Д) об'єднання двох німецьких держав, яке завершилось 3 жовтня 1990 р., коли Народна палата НДР прийняла рішення про приєднання НДР до ФРН, внаслідок чого утворилась єдина суверенна держава, причому змінились і загальноекономічний потенціал ФРН, і її геополітичні позиції (новий кордон на Сх., зростання ролі в європейських справах, у відносинах з країнами Сх.. Європи, членами СНД і т.ін..). Е) зміна характеру діяльності Північноатлантичного Союзу (НАТО) і стосунки з колишніми соціалістичними країнами Європи. Є) розпад СФРЮ (Югославія), виражений у проголошенні політичної незалежності спочатку Словенії і Хорватії (1991 р.), а згодом Боснії і Герцеговини, а також Македонії (1992 р.), у гострій політичній кризі федерації, яка вилилась у громадянську війну між республіками і міжнаціональні конфлікти.

Всі названі процеси так чи інакше взаємопов'язані і мають безпосереднє відношення до загальноєвропейських і глобальних соціально-політичних, економічних і національно-історичних процесів, пов'язаних із закінченням “холодної війни” між Сх.. і Зх., з демократизацією міжнародного життя.

У перспективі політична карта Європи може зазнати таких змін: розпад Бельгії на Фламандську та Валлонську держави, виділення із складу Іспанії Каталонії і Країни Басків, посилення сепаратистських тенденцій у Великобританії (Пн. Ірландія, Шотландія) та Франції (о. Корсика). Поряд з цим інтеграційні процеси в економіці розвинутих капіталістичних країн сприятимуть вільному пересуванню громадян, товарів і капіталу, розповсюдженню єдиної валюти.

Щодо деформації політичної карти Югославії (станом на 1994 р.) то як зазначалося вище, в результатів загострення міжнаціонального, міжетнічного, міжрелігійного протистояння на території колишньої Югославії виникли незалежні держави з визначеним статусом. Початок цьому процесу поклали хорватські серби. Не погодившись з проголошенням незалежності Хорватії, вони оголосили 19 грудня 1991 р. про створення незалежної держави – Республіки Сербської Країни зі столицею у м. Кнін. Такий крок спричинив відповідні дії хорватського уряду, почалися військові дії між хорватськими збройними силами та сербами Країни і Словенії, які спиралися на підтримку ,югославської народної Армії. До останнього часу Сербська Країна отримувала допомогу від Сербії. Але після того, як президент Сербії Слободан Мілошевич погодився на автономію Сербської Країни у складі Хорватії, націоналістично настроєний уряд Кніну звинуватив сербський уряд у зраді національних інтересів та розірвав усі відносини з Сербією. Таким чином, це утворення прирекло себе на повну міжнародну ізоляцію.

Складна етнічна ситуація в Боснії та Герцеговині до весни 1992 р. була під контролем. Лідери головних боснійських груп Радован Караджич (серби), Мате Бобан (хорвати), Алія Ізетбегович (мусульмани) утримувалися від дій, які могли б привести до загострення ситуації в республіці. Але навесні 1992 р. Алія Ізетбегович в односторонньому порядку проголосив незалежність Боснії і Герцеговини як мусульманської держави. Звичайно, це не могли не спричинити відповідні дії від сербів та хорватів. 7 квітня 1992 р. утворюється так звана Сербська Республіка Боснія – Герцеговина (столиця Баня-Лука), а 3 липня того ж року – Хорватська держава Герцег-Босна (столиця Мостар). Державні кордони цих утворень не визначені і весь час змінюються залежно від успіхів тієї чи іншої групи у військових діях. Причому серби і хорвати на цей раз діють разом проти мусульман. Кожна етнічна група на території, яка не контролюється, проводила жорстокі “етнічні чистки”. Спеціальні представники ООН запропонували покласти в основу майбутнього державного устрою Боснії та Герцеговини конфедеративний принцип. До складу Боснійської конфедерації входили б суверенні державні утворення кожної з етнічних груп. Сербі і хорвати в принципі погоджуються з цим планом і навіть на знак доброї волі залишили частину території, які вони раніше відібрали у мусульман.

На території Македонії також проживає велика кількість представників національних меншин, найчисельнішою серед яких є албанці. У січні 1992 р. на території, де компактно проживають албанці (Пн.-Зх. Македонії), був проведений референдум. 99 % тих, хто брав участь у цьому референдумі, проголосували за Албанську автономію у складі Македонії. 5 квітня 1992 р. було оголошено про створення Албанської Автономної Республіки Іллірія.

В Європі діє ряд міжнародних організацій міжурядового характеру.

Європейський Союз (ЄС, англ. European Union, EU) — економічний та політичний союз 28 незалежних держав-членів, що розташовані здебільшого в Європі. Веде свій початок від утворення Європейської спільноти з вугілля та сталі (ЄСВС) і Європейської економічної спільноти (ЄЕС), які склалися з шести країн у 1957 р. У наступні роки територія ЄС була збільшена за рахунок включення нових держав-членів, одно-часно збільшуючи свою сферу впливу шляхом розширення політичних повноважень. У сучасному вигляді існує на основі Маастрихтського договору, підписаному 7 лютого 1992 р. і чинному з 1 листопада 1993 р. Останній значний перегляд конституційних принципів ЄС був затверджений у Лісабонській угоді, яка набула чинності у 2009 р. Юридично в ЄС не виділено столиці, але де-факто таким є місто Брюссель, де базуються більшість інституцій Європейського союзу.

ЄС діє через систему незалежних наднаціональних інституцій та спільно узгоджених рішень держав-членів.

Найважливішими інституціями ЄС є:

- **Європейська комісія** — виконавчий орган Європейського Союзу, що складається з 28 членів (рахуючи президента), які призначаються на п'ять років національними урядами, але повністю незалежні у виконанні своїх обов'язків. Склад Комісії затверджується Європейським Парламентом. Кожен член Комісії відповідає за певну сферу політики ЄС і очолює відповідний Генеральний Директорат.

- **Європейська рада** — регулярні зібрання глав держав ЄС. Раду скликають 4 рази на рік з метою визначення порядку денного Союзу і спонукати подальшу інтеграцію. Президент Ради є відповідальним за розвиток вищого політичного органу ЄС.

- **Рада Європейського Союзу** (Рада міністрів ЄС) — основний орган ухвалення рішень, який збирається на рівні міністрів національних урядів, і його склад змінюється залежно від обговорюваних питань: Рада міністрів закордонних справ, Рада міністрів економіки і так далі. В рамках Ради представники урядів держав-членів

обговорюють законодавчі акти ЄС і приймають або відкидають їх шляхом голосування.

- **Суд Європейського Союзу** — судовий орган ЄС вищої інстанції.

- Європейський центральний банк, який визначає валютну політику країн ЄС; встановлює ключові процентні ставки; управляє офіційними резервами Європейської системи Центральних Банків (ESCB), головним завданням якої є підтримка стабільності цін; має право санкціонувати емісію банкнот в межах валютного союзу.

- **Європейський парламент** (751 депутат), який обирається кожні 5 років громадянами Європейського Союзу. Депутати Європарламенту вивчають законопроекти і затверджують бюджет. Вони приймають спільні рішення з Радою Міністрів з конкретних питань і контролюють роботу Рад ЄС і Європейській Комісії. Європарламент проводить пленарні засідання в Страсбурзі (Франція) і Брюсселі (Бельгія).

У ЄС діє єдиний ринок через стандартизовану систему законів, що діють у всіх державах-членах. У Шенгенській Зоні (до складу якої входять 22 держави-члени та 4 держави, що не є членами ЄС) паспортний контроль скасований. Політика ЄС спрямована на забезпечення вільного руху людей, товарів, послуг та капіталу, законодавчих актів про спільні питання справедливості та підтримки спільної торгової політики, сільського господарства, рибальства та регіонального розвитку. Єврозона (валютний союз), була заснована у 1999 р. і вступила в повну силу у 2002 р., коли були введені в обіг монети та банкноти Євро. Станом на 2018 р. у Єврозону входять 19 держав-членів, що використовують євро як свою національну валюту. ЄС відіграє важливу роль у спільній зовнішній та безпековій політиці. Європейський Союз має постійні дипломатичні місії по всьому світу, та офіційно представлений в ООН, Світовій організації торгівлі (СОТ), «Великій Сімці» та «Великій двадцятці».

На сьогодні Європейський Союз займає площу 4 324 782 км² (7-ме місце в світі), з населенням більше 511 мільйонів людей (3-тє місце). Загальний номінальний валовий внутрішній продукт складає більше 17 трлн доларів США (2-ге місце), за паритетом купівельної спроможності — 20 трлн доларів США (2-ге місце). ЄС не має власних збройних сил, але сприяє військовому співробітництву його країн-членів, більшість яких є членами НАТО.

НАТО Організація Північноатлантичного договору (НАТО) (від англ. North Atlantic Treaty Organization — NATO) — міжнародна міжурядова організація, військово-політичний союз 29 держав Північної Америки і

Європи. Усього членами Північноатлантичного альянсу є 29 країн. У 1949 р. Альянс створили 12 країн-засновниць, а саме: Бельгія, Канада, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Велика Британія і Сполучені Штати Америки. У подальшому членами НАТО стали Греція і Туреччина (рік вступу 1952 р.), Німеччина (1955 р.), Іспанія (1982 р.), Чеська Республіка, Угорщина і Польща (1999 р.), Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія (2004 р.), Албанія і Хорватія (2009 р.), Чорногорія (2017 р.). Крім того, п'ять держав беруть участь у програмах НАТО з розширення партнерства. Держави-члени НАТО розташовані на двох материках — Євразії та Північній Америці.

У відповідності до Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949 р., головна роль НАТО полягає у забезпеченні свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів. НАТО стоїть на захисті своїх країн-членів від загрози агресії: головним військово-політичним принципом організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на напад ззовні.

Основними інститутами політики і прийняття рішень в Альянсі є Північноатлантична рада, Комітет оборонного планування і Група ядерного планування. Кожен з них відіграє важливу роль у процесах консультацій і прийняття рішень, які є основою спільного планування і безпеки країн. Рішення, ухвалені цими органами, мають однаковий статус і є узгодженою політикою країн-членів НАТО, незалежно від рівня, на якому вони прийняті. Цим вищим органам підпорядковані спеціальні комітети, які також складаються з офіційних представників країн. Така структура комітетів є базовим механізмом, який забезпечує Альянсу можливість проводити консультації та приймати рішення так, щоб кожна країна була представлена на кожному рівні та в усіх сферах діяльності НАТО.

Рішення в НАТО приймаються на основі консенсусу після обговорення і консультацій з країнами-членами. Рішення, прийняте на основі консенсусу, є рішенням, згоду на яке дали і яке підтримали усі країни-члени Організації Північноатлантичного договору. Основна частина військових сил та військової інфраструктури належить державам-членам НАТО, залишається під їхнім безпосереднім управлінням і національним командуванням доти, доки не виникне необхідність в їх виділенні цілком (або частково) для вирішення певних військових завдань під загальним союзним командуванням.

Рада Європи (англ. Council of Europe) — міжнародна організація 47 держав-членів у європейському просторі. Членство відкрите для всіх європейських держав, які визнають принцип верховенства права і гарантують основні права людини і свободи для своїх громадян.

Рада була офіційно заснована 5 травня 1949 р. Лондонською Угодою, підписаною десятьма країнами-засновниками. Цей договір зараз відомий як Статут Ради Європи. Основною статутною умовою для вступу країн до Ради Європи є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією, та ефективно співпрацювати з іншими державами з метою досягнення цілей Ради Європи.

Структуру Ради Європи складають:

- Комітет міністрів Ради Європи, що приймає рекомендації, готує до ухвалення тексти конвенцій та угод, здійснює контроль за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. До його складу входять міністри закордонних справ всіх держав-членів або їх постійні дипломатичні представники.

- Парламентська асамблея Ради Європи — консультативний орган, що складається з представників парламентів усіх держав-членів Ради Європи.

При Раді Європи діє Європейський суд з прав людини — міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, і включає всі питання, які стосуються тлумачення і застосування конвенції, включаючи міждержавні справи і скарги окремих осіб. До складу Суду входять 47 суддів, по одному від кожної держави — члена Ради Європи.

Крім того, існує Європейська комісія за демократію через право (так звана Венеціанська комісія) — дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права, котрий надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам та цінностям. Комісія є форумом, в ході якого країни можуть обмінюватися інформацією, вчитися один у одного, обговорювати ідеї і проекти, пов'язані з конституційними питаннями.

Ще однією глобальною і одночасно регіональною організацією є **Європейська організація безпеки і співробітництва (ОБСЄ)**.

ОБСЄ започаткувала гельсінський процес, правозахисний рух. У 1990 році у Парижі створені постійні інститути ОБСЄ:

1) на найвищому рівні домовилися проводити кожні два роки зустріч глав держав і глав урядів;

2) створено Раду міністрів ОБСЄ, яка складається з міністрів закордонних справ;

3) функціонує Комітет старших урядників, який проводить зустрічі щонайменше раз на три місяці.

Крім цього, згідно з Паризькою Хартією створено три постійні органи: Секретаріат, Центр запобігання конфліктам, Бюро для демократичних інститутів і прав людини. Однак треба сказати, що роль ОБСЄ у міжнародній політиці обмежена як щодо компетенцій, так і за собів впливу.

Література:

Алисов Н.В. Экономическая и социальная география мира: (общий обзор): Учебник. – М., Гардарики, 2010.

Родионов И.А. Экономическая география и региональная экономика: Учебное пособие. – М., Московский лицей, 2012.

Шуканова З.Н. Практикум по экономической и социальной географии зарубежных стран: Учебное пособие для студентов вузов. – Минск: Аверэв, 2016.

Лекція 6. Америка як цивілізаційний (політичний і економіко-географічний) регіон: країнознавчий аналіз.

1. Загальні відомості про регіон. Основні субрегіони Америки (Північна Америка, Мезоамерика, Південна Америка). Типологія країн. Формування політичної карти ХХ століття.

2. Особливості історичного формування регіону Населення регіону. Розмаїття етнонаціонального складу. Культурно-цивілізаційні особливості країн. Культурна спадщина ЮНЕСКО.

3. Місце регіону в міжнародному поділі праці. Господарська оцінка природно-ресурсного потенціалу. Особливості економічного розвитку регіону. Місце в міжнародному поділі праці. Місце регіону в світі.

Північна Америка: на півночі і в центрі – рівнини. На Заході – гори Кордільєри, найвища точка – гора Мак-Кінлі, 6194 м. Гори

сейсмічно активні, багато діючих вулканів. На Сході – гори Аппалачі. В центральній частині Північної Америки виникають торнадо.

Регіон лежить в межах усіх кліматичних поясів, окрім екваторіального.

Найбільша річка – Міссісіпі, з притокою Міссурі. Знаходиться найбільше прісноводне озеро в світі – Верхнє (важливими також є озера Мічиган, Гурон, Ері, Онтаріо). Північноамериканські льодовики поступаються лише за площею льодовикам Антарктиди. Тут знаходиться всесвітньо відомий Ніагарський водоспад.

Має Північна Америка і пустелі з сіро-бурими ґрунтами, де ростуть кактуси, живуть змії та ящірки (на високогірних плато).

Природні ресурси: провідне місце по запасам руди, вугілля, нафта, газ, уран, алюміній, золото.

1/4 частина США – ліси.

Латинська Америка: у рельєфі регіону виділяють гірські системи Кордильєрів, які у Південні Америці називаються Анди. Найвища точка – гора Аконкагуа (6959 м). Це найдовша гірська система – 15 тис. км. формуванні гір ще не закінчилося, про що свідчать землетруси та вулканізми (80 діючих вулканів). Також в регіоні знаходиться найбільша рівнина Амазонська (5 млн. км кв).

Клімат – сезонна зміна повітряних мас і напрямків їх руху. Найхолодніше – 8 градусів. Латинська Америка знаходиться в екваторіальних широтах, для яких характерно цілорічні опади. Західні регіони є посушливими. На узбережжі Тихого океану є пустелі, наприклад, Атакама.

Найбільші ріки належать до басейну Атлантичного океану: Амазонка, Парана, Магдалена, Уругвай, Оріноко, Сан-Франциско. Амазонка – найбільша в світі річка, її внутрішня дельта також найбільша в світі (100 тис. км кв). ріка повноводна протягом всього року.

У Венесуелі знаходить найбільший водоспад в світі – Анхель, висота падіння води – 1054 м. На річці Ігуас, що належить до Ла-Плати, знаходиться унікальний каскад водоспадів Ігуасу, утворений 275 водоспадами, заввишки 60-80 м.

Великих озер мало. Численні лише льодовикові озера у Південних Андах. В Центральних Андах на висоті 3812 м. розташоване найбільше з

високогірних озер світу – тектонічне озеро Тітікака (площа 8,3 тис. км кв, глибина до 304 м). також визначними є озера Нікарагуа та Манагуа. Багато солончаків та боліт.

Природні ресурси: багато родючих ґрунтів та лісових масивів (1/4 усіх лісів світу).

Латинську Америку називають «геологічною коморою». Багато мінеральних ресурсів, але енергоджерела розподілені нерівномірно. Основні запаси нафти сконцентровані у Мексиці (4 місце після Саудівської Аравії, Кувейту, Росії), Венесуелі. Також добувають нафту в Перу, Еквадорі, Колумбії, Аргентині, Тринідан і Тобаго, Болівія, Чилі. Найбільші родовища газу в Мексика, Венесуела, Чилі. Кам'яне вугілля не дуже поширений вид палива. Його добувають лише на Півдні Бразилії, Чилі, Колумбії, на Півночі Мексики. Величезні запаси урану має Бразилія, Аргентина, Колумбія, Мексика.

Бразилія посідає перше місце в світі за обсягом запасів та видобутку залізної руди. Великі, але вже вичерпані рудники у штаті Мінас-Жерайс. Чимало марганцевої руди – Бразилія, Мексика, Чилі, Аргентина. Нікель – Куба, Домініканська Республіка.

Родовища бокситів на Ямайці (третє місце після Австралії та Гвіней). У Чилі 20% світових запасів мідної руди. Болівія третє місце по запасам олов'яної руди (після Малазії та Індонезії). 40 % світових запасів сурми – в Болівії. Кобальт, вольфрам, молібден (Чилі 3 місце в світі).

Надра Колумбії багаті на платину, золото – Бразилія, Перу, Мексика, Колумбія, Нікарагуа, срібло – Мексика (3 місце в світі), Перу, Чилі, Еквадор, алмази – Бразилія, Венесуела, смарагди – Колумбія.

Також є запаси сірки, селітри, графіту.

Ліси – найважливіший природний ресурс регіону. Тут зосереджено 1/4 лісів світу. Загальна лісистість 35% . У Суринамі – 95%, Гайані – 94%, Белізі – 88%, Бразилії – 66%. Найбіле лісів у Амазонській низовині. Це унікальне місце в світі за різноманітністю флори і фауни. А також цінні породи дерев (червоне дерево махагоні, дерево бальса, бавовникове дерево сейбу, седрело, гевея, какао, хінне дерево, нотофугаси).

На континенті **Північної Америки** і островах, що розташовані поблизу нього (Великі Антильські), налічується 24 незалежні країни, декілька колоній, ряд територій, які підпорядковані США, Великобританії, Франції, Данії. Серед незалежних держав виділяють:

1. Розвинуті держави – США, Канада.
2. Нові індустріальні держави (НІД) – Мексика
3. Соціалістичні держави – Куба.
4. Країни “третього світу”: А) країни, що розвиваються (Коста-Ріка, Багамські острови); Б) найменш розвинуті з країн, що розвиваються (Гватемала, Сальвадор, Гондурас). Крім того, політичну карту материка представляє ряд колоніальних володінь Великобританії (Бермудські, Віргінські, Британські острови), заморський департамент Франції – острови Сен-П'єр і Мікелон, автономна провінція Данії – о. Гренландія, держава Уперто-Ріко, яка “вільно приєдналася” до США (референдум 1993 р. підтвердив цей статус), зона панамського каналу (Панама), яка знаходилась під юрисдикцією США до 2000 р.

Пн. Америка: Канада, Мексика, США.

Центральна Америка: країни Карибського моря – Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська республіка, Коста-Ріка, Куба, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кіт і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка.

Основні етапи формування політичної карти Пн. Америки в 18 – 20 ст.:

1. У 18 ст. материк поділений на ряд колоніальних володінь Великобританії, Іспанії, Франції, Данії.
2. Утворення першої на континенті незалежної держави США в 1776 р. (виникнення 13 незалежних від Великобританії штатів).
3. 19 – поч. 20 ст. – набуття незалежності колишніми колоніями Іспанії (Мексикою, Гватемалою, Коста-Рікою, Нікарагуа, Кубою, Домініканської республікою), Франції (Гаїті), Великобританії (1867 р. – отримання Канадою статусу Домініона у складі Британської імперії), продаж Росією Аляски США – 1867 р.
4. Середина – друга половина 20 ст. – отримання незалежності Ямайкою, багамськими островами, Белізом, соціалістична революція на Кубі – 1959 р.

Політична карта Пн. Америки являє собою досить стабільну категорію за винятком франкомовної провінції Квебек, яка прагне одержати значну автономію до повного відділення від Канади.

На континенті **Південна Америка** знаходяться 13 держав, ряд колоній і спірні території. Політична карта материка відзначається однорідністю, охоплюючи в основному країни, що розвиваються (колишні колонії Іспанії, Португалії, Великобританії). Серед незалежних держав Пд. Американського материка виділяють:

1. Країни “третього світу”, які об'єднують власне країни, що розвиваються (Колумбія, Перу), і найменш розвинуті з країн, що розвиваються (Еквадор, Гренада).

2. Нові індустріальні країни (Бразилія, Чилі, Аргентина). На материку і островах, що прилягають до нього, розташований ряд “заморських” департаментів Франції (Французька Гвіана, Мартініка, Гваделупа), колонія Великобританії – о.Ангілья, самокерована частина Нідерландів – Ангільські острови, а також Фолклендські (Мальвінські) острови поблизу Антарктиди, за контроль над якими сперечаються Великобританія і Аргентина (військовий конфлікт 1984 р.). крім того, зона Панамського каналу знаходиться під юрисдикцією США. До 2000 р.

Пд.. Америка: Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі.

Основні етапи формування політичної карти:

1. Початок 18 ст. – материк розділений між Іспанією, Португалією, Францією, Великобританією, Нідерландами.
2. 1810 – 1830 рр. – набуття незалежності колишніми іспанськими і португальськими колоніями (Колумбія, Аргентина, Бразилія, Перу, Чилі).
3. До початку 1960-х рр.. політична карта континенту змін практично не зазнала, а в період 60-80-х рр.. 20 ст. отримала незалежність більшість колоній Великобританії, Нідерландів, (Гайана, Сушінам, Трінідад і Тобаго, Домініка та ін..).

Лекція 7. Азійський регіон: країнознавчий аналіз.

1. Загальні відомості про регіон. Політична карта Азії. Основні субрегіони, чинники їх виділення (Південно-Західна, Західна, Південна, Південно-Східна, Східна, Центральна і Північна Азія). Типологія країн. Політичний устрій.

2. Загальний країнознавчий огляд Азійсько-Тихоокеанського регіону: природні умови та природно-ресурсний потенціал, населення, загальний історичний огляд, культурна спадщина, соціально-економіко-географічний огляд території.

3. Регіон в сучасних геополітичних процесах: політична ситуація, інтеграційні об'єднання, зовнішньополітичні пріоритети, відносини з Україною.

Площа – 43, 4 млн.кв.км., населення – понад 3 млрд. чол.. 48 незалежних держав. Займає більшу частину Євразійського материка. Межа між Європою і Азією проходить по східному схилу Уральських гір, річках Емба, Кама, Манич, морях – Каспійському, Азовському, Чорному та Мармуровому, протоках Босфор, Дарданелли. З Африкою з'єднана Суецьким перешийком, від Пн. Америки відділена Беринговою протокою.

Південна Азія: регіон розташований на півострові Індостан, Індо-Гангській низовині. На півночі розташована найвища гірська система світу Гімалаї, протяжністю 2500 км, ширина – від 150 до 400 км. у межах регіону знаходиться 12 піків, заввишки 8000м, серед них найвища Джомолунгма (Еверест, 8848). На північному заході знаходиться гірська система Каракорум, де розташована друга після Евересту височина – Чогорі (8611м).

Клімат жаркий, близький до екваторіального на півдні, гірський субтропічний на півночі. Зміна сезонів визначається мусонами.

До річкових систем відносяться – Інд, Ганг, Брахмапутра, Біас, Джамна, Гогра, Коси.

Природні ресурси: в регіоні знаходяться потужні мінеральні ресурси, кам'яне, буре вугілля, уран, залізо, марганець, хром, залізо. Також нерудна сировина – графіт (Індія), слюда (Індія), кухонна сіль (Індія, Пакистан), магнезит (Індія), алмази та інші дорогоцінні камені (Індія). Але нафта та газ тут в дефіциті (0,5% світових запасів).

Багатством регіону є ліси. Лісистість становить 23%. Найбільша в Бутані (70%), Непалі (37%), найменше в Пакистані (2%).

Індія є важливим постачальником цінної тропічної деревини – гімалайського кедра, камфорного, перцевого, сандалового, рожевого дерева.

Південна Азія вважається екологічно небезпечним регіоном. Вирубування лісів призвело до утворення пустель (Тхая в Пакистані та Тар в Індії). Більшість населення використовує забруднену воду, багато районів страждають від її недостатчі. А також наслідком нераціонального господарства є ерозія ґрунтів, вторинне засолення при їх зрошуванні, заболочення, збільшення площі піщаних пустель.

Східна Азія: природні умови різноманітні, рельєф складний. На Заході розташоване одне з найбільших та найвищих на земній кулі нагір'їв - Тибет, площею майже 2 млн. км кв. Тут складні природні умови – прохолодно навіть влітку (+10...+15), вночі бувають заморозки, зима довга, з сильними морозами (-30...-40), опадів випадає небагато. Тому Тибет за умовами рослинних ландшафтів відносять до типу холодної, високогірної пустелі. Регіон характеризується високою сейсмічною та вулканічною активністю. Із сейсмічними явищами у глибоководних западинах пов'язані моретруси та спричинені ними хвилі цунамі, від яких найбільше страждає узбережжя Японії.

Кліматичні пояси – помірний, субтропічний, субекваторіальний. З Тибетського нагір'я беруть початок річки Інд, Брахмапутра, Салуїн, Меконг, Янцзи, Хуанхе.

Природні ресурси: багата на мінеральні ресурси, особливо Китай – «геологічна комора світу». Регіон має значні запаси кам'яного вугілля, особливо Китай, який за видобутком посідає перше місце в світі, буре вугілля (Монголія, КНДР), нафта (Китай, шельфи морів), горючі сланці (Китай). В Японії та Південні Корея дуже мало родовищ мають промислове значення.

Також регіон багатий на руди (окрім Японії) – марганець, вольфрам, молібден, олово, ртуть (Китай, Північна Корея, Монголія). Також слід назвати нерудні корисні копалини – фосфорити, графіти, сірка.

Агрокліматичні умови сприятливі, що дає можливість збирати по 2-3 врожаї на рік (особливо на Сході).

Гострий дефіцит придатних до господарювання та проживання території в Японії, що змушує її відвойовувати моря – майже 1/3 її берегів насипані або намиті, поширені штучні «сміттєві острови».

На лісовий ресурс регіон не багатий. Лісистість – 40% . ліси збіднені господарською діяльністю людини. Велике забруднення та поганий екологічний стан регіону.

Південно-Східна Азія: регіон розташований на півострові Індокитай (третій за розміром півострів на земній кулі, після Аравійського та Західна Антарктида). Велика острівна частина регіону – Малайський архіпелаг – є найбільшою групою островів – 15 тис. Береги Південно-Східної Азії омиваються Тихим та Індійським океаном. Гори на Півночі – Аннамські, Кравань, Ассамо-Бірманські ін.). багато вулканів, в томі числі діючих (в Індонезії таких 60).

Регіон знаходиться в екваторіальному та субекваторіальному (материкова частина) кліматичному поясі. Середньорічні температури мають невеликі сезонні коливання. Великий вплив мають мусонні вітри, тайфуни (найбільше від них потерпають Філіппінські острови).

Густа річкова мережа має дощове живлення, тому в сухий період ріки пересихають. Найбільші ріки Меконг, Хонг, Іраваді, Капуас, Соло. Найбільше озеро Тонлесап (Сап) в Камбоджі.

Природні ресурси: надра досліджені слабо. Є великі поклади мінеральних ресурсів. Кам'яне вугілля лише на Півночі В'єтнаму. У шельфовій зоні Індонезії, Брунею видобуваються нафту та газ. Регіон багатий на запаси кольорових металів: олово (Таїланд, Індонезія, М'янма), вольфрам (Таїланд, М'янма). Багатий регіон на мідь, свинець, молібден, нікель, золото, кобальт, срібло. Дорогоцінні камені у Таїланді – сапфір, топаз, рубін.

Агрокліматичні умови дозволяють збирати по 2-3 врожаї на рік. На достатньо родючих ґрунтах вирощують рис, кокосову пальму, каучукову дерево, банани, ананаси, чай, прянощі.

Регіон багатий на ліси. Вони покривають 42% території: Бруней 87%, Камбоджа 69%, Індонезія 60%, Лаос 57%. Найнижчий показник в Сінгапурі – 7%. Ліси багаті на цінну деревину – сандалове дерево, пальм, мангове дерево.

Рибні ресурси мають велике значення в кожній країні.

Північна та Центральна Азія: 2/3 регіону – це райони Росії крайньої півночі та вічної мерзлота, а також в Центральній Азії – напівпустелі та пустелі мало придатні до життя. Найбільші гірські системи: Тянь-Шань, Памір, Алтай. Найвища точка на Памірі – пік Комунізму, 7495 м. У горах Центральної Азії зареєстровано понад 7 тис. льодовиків, що займають площу 20 тис. км кв. характерна висока сейсмічність.

Клімат азіатської частини Росії суворий, континентальний (на Далекому Сході близький до мусонного). Зима буває тривалою, літо порівняно коротке. У Середній Азії особливо контрастними є температури дня і ночі, літа і зими.

Півні регіону має широку гідрографічну мережу – Обь, Іршиш, Єнісей, Лена, Ангара, Амура. Води Сибіру і Далекого Сходу становлять 10% світових запасів прісної води. Багато рік судноплавні по всій довжині. У Сибіру десятки тисяч озер. Найбільше – Байкал.

Для Центральної Азії є сприятливими агрокліматичні умови для вирощування бавовнику, баштанних рослин, плодових дерев.

Природні ресурси: мінеральні ресурси, кам'яне та буре вугілля, нафта, газ, залізна руда, мідь, нікель, ртуть. Нерудні корисні копалини – фосфорити (Казахстан), алмази (Якутія).

Ліси азійської частини Росії переважно хвойні. Лісистість 7 %. Далекосхідний морський басейн багатий на рибу (до 20 видів) та морепродукти.

Пд.-Зх. Азія – 15 країн. (Туреччину слід віднести до Євразії як і Росію та Казахстан). Афганістан, Бахрейн, Ізраїль, Йорданія, Іран, Ірак, Ємен, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Сирія.

Закавказзя: Азербайджан, Вірменія, Грузія.

Центральна Азія: Киргизія, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан.

Південна Азія: Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівські острови, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка.

Східна Азія: Китай, Японія, Корейська НДР, Республіка Корея, Монголія.

Пд.-Сх. Азія: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни.

На території Азії розташовано близько 50 незалежних держав, декілька колоній, нейтральних зон, ряд окупованих територій. Серед незалежних держав виділяють такі типи: 1) розвинуті капіталістичні країни (Японія, Ізраїль); 2) країни молодого капіталізму (Сінгапур, Пд. Корея), володіння Великобританії – Гонконг, частина КНР – Тайвань, які умовно відносяться до цієї групи країн (вони більш відомі, як азійські “дракони” або “тигри”); 3) малі капіталістичні країни з високим прибутком на душу населення (Кувейт, Бруней); 4) нові індустріальні країни (НІК) – Таїланд, Туреччина, Малайська Федерація; 5) соціалістичні країни (КНР, КНДР); 6) соціалістичні країни, які переходять до ринкової економіки (В'єтнам, Монголія); 7) країни, які розвиваються (Індія, Пакистан); 8) найменш розвинуті країни або бідніші (Непал, Бутан, Камбоджа);

Крім того політичну карту Азії представляють колоніальні володіння (Аоминь, Гонконг, володіння Португалії та Великобританії та території континентального Китаю), спірна територія (острови Спраглі або Наньвей, контроль над яким оспорується декілька держав Пд.-Сх. Азії), нейтральна зона між Іраком та Саудівською Аравією. Ряд територій знаходиться під окупацією (частина Сирії, Лівану, Йорданії, АРЄ окупована Ізраїлем, частина о. Тімор – Індонезією, частина о. Кіпр – Туреччиною, частина Індії - Китаєм).

Основні етапи формування політичної карти в ХХ ст.:

1. Початок ХХ ст.: на території Азії розташовані незалежні держави (Японія, Туреччина), ряд колоній і протекторатів Великобританії (Індія, Бірма), Франції (Аннам – сучасний В'єтнам), Нідерландів (Голландська Індія – тепер Індонезія), Японії (Корея).
2. Перша світова війна та спричинені нею зміни політичної карти Азії (передача володінь Туреччині на Близькому Сході під управління Франції та Великобританії); 1917 р. – переворот в Росії, 1922 р. – утворення СРСР, 1924 р. – утворення МНР.

3. Друга світова війна та пов'язані з її наслідками зміни на політичній карті Азії (втрата Японії своїх колоній та розділення Кореї на Пн. та Пд..).
4. 1947 – 1949 рр. – утворення КНР, відокремлення від КНР Тайваню, утворення Ізраїлю, Індії, Пакистану.
5. 1950 – 1960 рр. – отримання незалежності колоніями Великобританії, Франції, Нідерландів (Малайзія, Індонезія, В'єтнам, Камбоджа).
6. Період кінця 1960-х – початку 1990-х рр.. – окупація Ізраїлем території ряду арабських держав: 1976 р. – об'єднання Пн. та Пд.. В'єтнаму воєнним шляхом та утворення Соціалістичної Республіки В'єтнам; 1990 р. (травень) – об'єднання Єменської Арабської Республіки з народно-демократичною Республікою Ємен та утворення Єменської Республіки (столиця Сана); 1993 р. (листопад) – надання автономії Палестині (370 кв.км. сектора Газа, м. Ієрихон).

У найближчій перспективі політична карта Азії може зазнати таких змін: об'єднання КНДР та Пд.. Кореї в Конфедеративну Республіку Корея.

Іслам – найбільш поширена в Азії релігія.. Головні регіони: Південно-Західна Азія, Центральна Азія, частково Південно-Східна Азія. В Південно-Західній Азії іслам поширений у більшості країн, за виключенням Кіпру і Ізраїлю, у Південній Азії – в Пакистані і Бангладеш, в Південно-Східній Азії – в Індонезії, в Центральній – Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан, Казахстан. Найбільші по чисельності такі ісламські держави – Індонезія, Пакистан, Бангладеш, Іран, Туреччина, Єгипет, по площі – Казахстан, Судан, Алжир, Саудівська Аравія, Індонезія, Лівія. Майже в усіх ісламських країнах, за виключенням Ірану, Азербайджану, частково Іраку, Ємену переважає сунітський іслам.

Буддизм – представлений компактним ореолом, що охоплює деякі райони Центрально-Східної та Південно-Східної Азії. При цьому, в Південно-Східній Азії переважають послідовники тхеравади та махаяни, а у Центрально-Східній – ламаїзм. Значний вплив буддизму в Японії, Китаї, Республіці Корея.

Ареал розповсюдження національних релігій ще більш обмежений. Так 99% індуїзму приходить переважно на Індію, Непал. Конфуціанство зберігає вплив на своїй батьківщині – в Китаї. Синтоїзм суто японська релігія. Але особливу географію має іудаїзм, який розпоршений по більшості країн, але його основна маса – в Ізраїлі.

Лекція 8. Африка як цивілізаційний (політичний і економіко-географічний) регіон: країнознавчий аналіз

1. Загальні відомості про країни. Субрегіони Африки (Північна Африка, Західна та Центральна Африка, Східна Африка, Південна Африка). Характерні риси африканської культури. Культурна та природна спадщина ЮНЕСКО.

2. Населення. Етнографічні та демографічні особливості. Природно-ресурсний потенціал. Загальна характеристика економічного розвитку африканських країн на сучасному етапі. Соціальні проблеми.

3. Типологія країн. Державний устрій країн. Історія розвитку території. Крах колоніалізму. Формування політичної карти ХХ ст. Загальні риси внутрішньополітичних процесів. Зони конфліктів та політичної нестабільності. Інтеграційні процеси в африканських країнах.

Африка: материк займає 1/5 поверхні суші, 30,3 млн. км. кв. до складу входить 55 країн. Розділяють на Північну, Західну, Центральну, Східну, Південну.

Це континент, який найбільше постраждав від колоніального гніту. В 50-60-х рр. ХХ ст. почався розпад колоніальної системи. Остання колонія – Намібія – була ліквідована у 1990 р. В 1993 р. розпалася Ефіопія і утворилась нова країна – Еритрея. За державним устроєм – три країни з монархічним устроєм – Марокко, Лесото, Свазіленд, інші – республіки.

Африка має багато внутрішньоконтинентальних країн, які не мають виходу до моря і є найбільш відсталими.

Країни Африки мають достатньо водних ресурсів, але вони розподілені нерівномірно. Існує система озер – Вікторія, Танганьїка, Ньяса. В екваторіальному поясі вологість підвищена, в інших – взагалі відсутня.

Ліси займають 10% (це екваторіальні ліси). Земельні ресурси вимагають правильного використання для отримання родючості.

Південна Африка: берегова лінія омивається Атлантичним та Індійським океаном, порізана слабо. Тут знаходяться Драконові гори, що мають найвищу точку регіону – гора Каткін-Пік (3600 м).

Клімат переважно тропічний, на крайньому півдні – субтропічний. Оподи супроводжуються літніми мусонними вітрами з боку Індійського

океану. Найспекотніші райони наближені до пустелі Калахарі, яка знаходиться в центральній області Південної Африки (Ангола, Ботсвана, Замбія, Зімбабве, Намібія, ПАР).

Найбільші ріки – Лімпопо та Замбезі (впадають в Індійський океан), Оранжева та Кунене (впадає в Атлантичний океан).

Водоспад Вікторія (ширина 1800 м, висота 120 м) знаходиться на межі Замбії та Зімбабве. Це головна пам'ятка Південної Африки, що занесена до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ліси становлять 16 %. Багато цінних порід червоного, чорного, хвойних дерев, кокосові пальми.

Природні ресурси: найбагатший регіон на мінеральні ресурси. ПАР займає перше місце в Африці по запасам вугілля, чорної руди, кольорових металів, урану. ПАР має 62% світових запасів золота та платини, найбільші поклади алмазів. В регіоні майже відсутні поклади нафти, газу.

Північна Африка: омивається Середземним та Червоним морями, Атлантичним океаном. Площа 10 млн. км кв, з них 7 – займає пустеля Сахара. На Півночі знаходяться Атлаські гори.

Клімат пустельний тропічний, на півночі – субтропічний.

Найбільшою річкою є Ніл (довжина 6671 км, є найбільшою в світі).

Природні ресурси: сіль, кам'яне вугілля, залізо, мідь, вольфрам, рідкісні метали, уран. У Марокко зосереджено 2/3 світових запасів фосфоритів. З 60-х рр. ХХ ст. пустеля Сахара найбільший нафтодобувний регіон світу – Алжир, Лівія, шельфові зони Єгипту, Тунісу.

Землеробство потребує значних агро меліоративних робіт.

Західна Африка: омивається Атлантичним океаном, межує з пустелею Сахара, на Сході – з озером Чад.

Клімат субекваторіальний, на півдні – екваторіальний. Дощові сезони чергуються з сухими. Повітря нагріте майже протягом року, різких коливань температури немає. Клімат несприятливий для проживання людини. У сезон дощів – висока вологість, у сухий сезон – жагучі вітри.

Західна Африка багата на ріки, найбільшою з яких є Нігер, що впадає у Гвінейську затоку. Ріки мають багато водоспадів, що ускладнює судноплавство.

Природні ресурси: розвідані слабо. У Нігерії виявлені родовища нафти, газу, у Гвінеї – боксити, у Нігері – уран, у Буркіна-Фасо – марганцю. Відомо про поклади золота, алмазів. Проводять дослідження покладів у Гвінейській затоці.

Західна Африка відома лісовими ресурсами. Має цінні породи дерева, з яких отримують каучук, а також зона сприятлива для насадження какао, кавових дерев, бананів, ананасів, олійної пальми.

Східна Африка: велику частину займає Східноафриканське плоскогір'я. Тут знаходяться найвищі вершини континенту: Кіліманджаро (Танзанія, 5895), Кенія (Кенія, 5199), гірський масив Рувензорі (Уганда, Демократична республіка Конго, 5109). І до сьогодні присутні тектонічні рухи, виверження вулканів, землетруси.

Клімат екваторіальний, субекваторіальний, сезонно вологий, жаркий. У регіоні беруть початок ріки Ніл, Конго (Заїр), Замбезі, що належать до басейну Індійського океану. Відсутні екваторіальні ліси. Загальна лісистість 20%.

Природні ресурси: є одним з найбідніших на материку. Найбільші мінеральні багатства виявлені у Замбії, де є мідні руди (4 місце в світі), невеликі родовища в Кенії, на шельфі Червоного моря біля Еритрії виявлено родовища нафти. Давні породи Африканських платформ містять поклади руди, хрому, марганцю, кольорових і рідкісних металів, золота, алмазів.

Є можливість розвивати гідроресурси, побудовано ГЕС.

Ефіопія, Танзанія, Кенія – мають рекреаційні ресурси, які щорічно відвідують сотні тисяч туристів.

Центральна Африка: омивається Атлантичним океаном та Гвінейської затокою. Рельєф не має різких перепадів. Тут знаходиться гірський масив Камерун, найбільша висота – 4070.

Клімат вологий, екваторіальний. На північ та південь від екватора розташована субекваторіальна зона з дощовим літом і сухою зимою. Найбільша річка - Конго (Заїр).

В екваторіальному поясі ростуть багатоярусні екваторіальні ліси. Середня лісистість – 47 % (при цьому у Габоні 71%, Екваторіальній Гвінеї 65%, Сан-Томе і Принсіпі 61%, мінімальна у Чад – 9%).

Природні ресурси: надра на сьогодні вивчені недостатньо. У 70-х рр. ХХ ст. відкриті родовища нафти і газу в шельфовій зоні Атлантичного узбережжя. Видобувають мідь, кобальт, свинець, цинк, в Габоні – марганець. Багаті на нафту Ангола, Габон. Демократична республіка Конго має великі запаси алмазів і є одним з головних експортерів їх у світі. Також є у Центральній Африці запаси золота, платини, паладію, урану, алюмінію, заліза.

Етно-демографічні особливості африканських країн пов'язані у першу чергу з наслідками колоніальної політики, коли кордони проводили без урахування етнічних кордонів. В результаті чого виникла «етнічна мозаїка». Постійний сепаратизм на ґрунті національному існує в Бурунді, Ефіопії, Нігерії, ДР Конго, Судані, Сомалі і ін. Етнічний склад країн не залишається незмінним. Йдуть процеси етнічного поділу та етнічного об'єднання. Це відбувається в результаті консолідації, асиміляції та інтеграції. Процес **консолідації** проявляється у злитті близьких по мові і культурі етносів (або їх частин), які в результаті перетворюються на більшу етнічну спільноту. Такі процеси характерні, наприклад, для Тропічної Африки.

Найбільш розповсюджена на континенті **нігеро-кордофанська мовна сім'я**. Також слід враховувати, що сьогодні значна частина мов є фактично вимираючими, а частина не має своєї писемності і є розмовними.

В Африці 53 незалежних держави. Соціально-політична структура материка: переважна більшість країн – країни, що розвиваються, і найменш розвинуті серед них (найбідніші). Цю групу ще називають країнами “третього світу”. До цієї групи належать – Єгипет, Нігерія, країни Пн. Африки (власне країни, що розвиваються) та Ботсвана, Сомалі, Ефіопія, Ангола – найбідніші. Крім того, є одна розвинута капіталістична країна – ПАР, в межах якої розташовані 10 бантустанів (Сискей, Транскей, Венда та ін.), які не визнані жодною (крім ПАР) державою світу та ООН. В Африці, на території Марокко, розташовані колонії Іспанії – Сеута, Мелілья. Статус Зх. Сахари, яка частково захоплена Марокко, повинен бути визначений ООН.

Пн. Африка: Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Судан, Туніс, Зх. Сахара.

Зх. Африка: Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєра-Леоне, Того.

Центральна Африка: Ангола, Габон, Конго, ДР Конго, Камерун, О. Св. Єлени (володіння Великої Британії), Сан-Томе і Прінсіпі, Центрально Африканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея.

Сх.. Африка: Бурунді, Джібуті, Замбія, Зімбабве, Кенія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Реюньйон (заморський департамент Франції), Руанда, Сейшельські острови, Сомалі, Танзанія, Уганда, Еритрея, Ефіопія.

Пд.. Африка: Ботсвана, Лесото, Намібія, Свазіленд, ПАР.

Основні етапи формування політичної карти Африки:

1. Початок ХХ ст.. – материк розділений на ряд колоніальних володінь європейських країн (Великобританії, Франції, Німеччини, Бельгії та ін..). Ліберія та Абіссінія – незалежні держави.
2. Підсумки Першої світової війни – втрата Німеччиною своїх колоній та розширення колоніальних володінь держав Антанти (Франції, Великобританії).
3. Підсумки Другої світової війни – початок розпаду колоніальної системи та утворення ряду незалежних держав (Лівії, Гани, Єгипту).
4. 1690 р. – “рік Африки” - утворення 17 незалежних держав.
5. 1989 р. – знищення останньої значної колонії – Намібії – та здобуття нею незалежності.
6. У 1993 р. на політичній карті материка з’явилася Еритрея – 53 незалежна держава на континенті.

Лекція 9. Тихоокеанський регіон: країнознавчий аналіз

1. Загальні відомості про країни. Субрегіони Тихоокеанського регіону: Австралія та Океанія (Меланезія, Полінезія, Мікронезія). Характерні риси доєвропейської культури.

2. Особливості історичного розвитку. Типологія країн. Державний устрій країн. Демографічні особливості. Соціальні та економічні проблеми. Природно-ресурсний потенціал.

3. Місце регіону в сучасних інтеграційних процесах. Пріоритети зовнішньої політики країн регіону.

Австралія і Океанія — частина світу, що складається з материка Австралія, островів, що прилягають до Австралії, і островів, які входять у Океанію.

Площа Австралії – 7,7 млн.кв.км (з островами), населення – 17,2 млн.чол.. Площа островів Океанії – близько 1,3 млн.кв.км, населення – 9,5 млн.чол.

Загальна площа Австралії та Океанії становить 8,52 млн км², населення — 32,6 млн осіб. Австралія — найменший і найвіддаленіший (крім Антарктиди) від інших материк земної кулі. Океанія, незважаючи на малу площу островів, що входять до її складу, є, поряд з Євразією, найбільшим просторовим утворенням земної кулі, розташованим в межах від 130 гр. Сх..д. до 100 гр.зх.д. і від 30 гр. Пн.ш. до 50 гр.пд..ш. До складу Океанії входять три частини: Полінезія (Багатоострів'я) — острови Зх. півкулі — Гавайські, Пасхи, Туамоту та ін., Меланезія (Чорноострів'я) — Нова Гвінея, Соломонові острови, Нова Каледонія, Нові Гібриди та ін., Мікронезія (Дрібноострів'я) — охоплює тихоокеанські острови, які знаходяться під керуванням (опікою) ООН і США (Каролінські, Марсіанські, Маршаллові острови), Нова Зеландія — капіталістична країна, що розташована в основному на двох великих островах (Пн. та Пд.), виділяється окремо. Для Австралії та Океанії характерні теплий морської клімат, високий ендемізм флори і фауни.

Австралія і Океанія охоплюють загалом 11 незалежних держав і дві “заморські території”.

До числа найбільших політичних утворень австралійського регіону входять наступні.

Австралія, або Австралійський Союз (англ. Commonwealth of Australia) — незалежна федеративна держава, що повністю займає однойменний материк, прилеглий великий острів Тасманія на півдні й численні дрібні навколо, серед яких Норфолк і Лорд-Гав у Тихому океані, Кокосові острови в Індійському та інші. Площа країни дорівнює 7 688 287 км², 6-те місце серед країн світу і перше серед країн Океанії. Австралія на півночі відділена від Папуа — Нової Гвінеї водами Торресової протоки, Тиморського і Арафурського морів від Індонезії та Східного Тимору; на сході — водами Коралового моря від Соломонових Островів, Вануату і Нової Каледонії (Франція); на південному сході — водами Тасманового моря від Нової Зеландії.

Населення країни становить 25,25 млн осіб. Австралія — країна іммігрантів, переселенці складають 26 % населення, за цим показником країна посідає 9-те місце у світі. Столиця Австралії — місто Канберра, розташоване у спеціально створеній Австралійській столичній території. Найбільше місто — Сідней. Країна високо урбанізована, більшість населення мешкає на південному сході, у штатах Вікторія та Новий Південний Уельс. Близько 60 % населення проживає в найбільших містах та їхніх агломераціях: Сідней Мельбурн, Брисбен, Перт та Аделаїда. Середня густина населення 3,3 особи на км², це найнижчий показник у світі.

За сотню років країна зберегла й стабільно підтримує ліберально-демократичну політичну систему. Австралія — конституційна монархія, яку очолює британський монарх (Єлизавета II), представлена генерал-губернатором.

Виконавча влада в країні представлена кабінетом міністрів на чолі з прем'єр-міністром, що призначається двопалатним парламентом. Федерація складається з 6 штатів, що мають власні уряди і парламенти, і 10 окремих територій. Австралія головна військово-політична сила в регіоні, займає 13-те місце у світі за військовими витратами. Австралія є членом Організації Об'єднаних Націй (UN), Великої двадцятки (G20), Співдружності Націй, Тихоокеанського пакту безпеки (ANZUS), Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Форуму тихоокеанських островів (PIF), Світової організації торгівлі (WTO), Азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (APEC) та механізму АСЕАН +6.

Австралія була заселена корінними австралійцями близько 60 тис. років тому. Австралійські аборигени розмовляли мовами, що становлять 250 окремих груп. Образотворче мистецтво аборигенів, з яким можна ознайомитись на скелях у різних куточках країни є найстарішим у світі. Уперше європейці з'явилися на континенті 1606 року, це була голландська експедиція Віллема Янсзона. Східна частина Австралії була досліджена британською експедицією Джеймса Кука наприкінці XVIII століття. 26 січня 1788 року — національний день Австралії, того дня була заснована перша колонія — Новий Південний Уельс. 1829 року з утворенням Західної Австралії вся територія Австралії була включена до складу британської корони. До колонії на постійне проживання засиляли засуджених, таким чином британці поступово заселили південно-східне узбережжя континенту. На початку 1850-х років у країні розпочалась «золота лихоманка», що збільшила чисельність населення та значно пожвавила її економіку. Населення континенту постійно зростало, до 1850-х років більша частина територій була досліджена. Загалом було створено 6 самоврядних колоній. 1 січня 1901 року ці колонії об'єдналися, утворивши Австралійський Союз.

Австралія — країна з високорозвиненою економікою, що посідає 13-те місце серед економік світу. Її економіка забезпечує 13-ту сходинку в рейтинзі країн за доходом на душу населення. Австралія отримує доходи від видобутку й експорту корисних копалин, сільськогосподарської сировини, телекомунікації, банківської діяльності та виробництва. Австралія посідає перші позиції у різноманітних рейтингах країн, таких як якість життя, охорона здоров'я, освіта, тривалість життя, економічна свобода і захист громадських та політичних прав, 3-тє місце серед країн світу за показником людського розвитку та 8-ме за загальним розвитком демократії

Нова Зеландія (англ. New Zealand, маор. Aotearoa) — держава в південно-західній частині Тихого океану, розташована на двох великих островах (Острів Північний і Острів Південний) та великій кількості (приблизно 700) прилеглих дрібніших островів. Столиця країни — місто Веллінгтон, найбільше місто — Окленд. Населення Нової Зеландії становить близько 4 443 900 осіб (станом на 2012 рік). Держава побудована на принципах конституційної монархії й

парламентської демократії і належить до розвинених країн світу. На чолі держави стоїть монарх — англійська королева Єлизавета II, яка вважається королевою Нової Зеландії.

У XI—XIV століттях острови було заселено вихідцями з Полінезії, європейські дослідники відкрили острови 1642 року. Активне освоєння земель Великою Британією почалося з 1762 року. Однією з основних особливостей Нової Зеландії є її географічна ізольованість. Найближчими сусідами країни є — на захід Австралія, відокремлена Тасмановим морем (найкоротша відстань — близько 1 700 км); на північ острівні території — Нової Каледонії (близько 1 400 км), Тонга (близько 1 800 км) та Фіджі (близько 1 900 км).

Королівство Нової Зеландії включає в себе незалежні в державному управлінні, але вільно асоційовані з Новою Зеландією острівні держави Острови Кука, Ніуе, а також несамолюдну територію Токелау й антарктичну Територію Росса.

При поділі всієї суші на частини світу Океанія зазвичай об'єднується з Австралією, це — не єдиний відомий варіант розподілу суші на частини світу.

Океанія — це найбільше у світі скупчення островів (близько 10 тис.) у центральній і західній частинах Тихого океану. Острови розташовані між субтропічними широтами північної півкулі і помірними — південного. Найбільші острови в Океанії — Нова Гвінея (його західна половина — провінція Іріан Джая належить Індонезії) і Нова Зеландія (Північний і Південний острови). Вони займають 80% території Океанії. В Океанії вчені виділяють *три великі групи островів*: Меланезія — самі західні і великі острови; Мікронезія — дрібні острови на північ від Меланезії; Полінезія — острови в центральній частині океану. Кожна з цих груп складається з декількох архіпелагів. У самотійну частину Океанії виділяється Нова Зеландія, хоча за своїм етнічним складом вона ближче до Полінезії.

Населення — близько 18 млн чоловік. Загальна площа її суші — 1,2 млн км².

Меланезія (грец. *Чорні острови*) — сукупність острівних груп в Тихому океані, чий корінні мешканці не говорять ні полінезійськими, ні мікронезійськими мовами, а також є темношкірими. Меланезія розташована на північному сході від Австралії.

- Площа: 940 000 км²
- Населення: 6 500 000 чоловік

До Меланезії відносяться такі групи островів:

- Нова Каледонія

- Нова Гвінея
- Соломонові Острови
- Вануату
- Фіджі
- Архіпелаг Бісмарка
- Острови Санта-Крус
- Лоялті
- Острови Торресової протоки

Мікронезія від дав.-гр. *μικρος* (малий) та *νησος*. (острів) — назва регіону в Тихому океані. Регіон оточений Філіппінами на північному заході, Індонезією, Папуа Новою Гвінеєю і Меланезією на заході та південному заході, і Полінезією на сході.

Полінезія (грец. *πολύ*, *poly* — багато, грец. *νησοί*, *nēsoi* — острови) — група островів Океанії, розташованих в центральній частині Тихого океану, між 23°30'пн.ш. — 28°пд.ш. і 176°с.д. — 109°20'з.д.

Полінезія включає в свій склад:

- Острови Тонга — незалежна держава з 1970 року;
- Гавайські острови — штат США;
- Острови Уолліс і Футуна — заморська спільнота Франції;
- Кірибаті (частина) — незалежна держава з 1979 року:
  - острови Фенікс — Кірибаті, США,
  - Острови Лайн — Кірибаті і США.
- Нова Зеландія — незалежна держава з 1907 року, також відноситься до Полінезії:
  - Токелау — залежна територія Нової Зеландії;
  - Острови Кука — державне утворення, вільно асоційоване з Новою Зеландією.
  - Ніуе — державне утворення, вільно асоційоване з Новою Зеландією.
- Острів Пасхи — володіння Чилі;
- Самоа — незалежна держава з 1962 року;
- Американське Самоа — володіння США;
- Французька Полінезія — заморська спільнота Франції:
  - Тубуаї,
  - Маркізькі острови,
  - Острови Товариства,

- Архіпелаг Туамоту,
- Архіпелаг Гамб'є.
- Острови Піткерн — британські володіння.

Острови Меланезії й західної Мікронезії — це надводні частини величезних гірських ланцюгів, що піднімаються з дна Тихого океану. Великі острови гористі, розсічені долинами. Багато островів центральної частини Тихого океану не що інше, як конічні вершини підводних вулканів. До них відносяться Гавайські острови (частина території США), Самоа, Маркізькі острови, південні острови Кука, острови Товариства, острів Пасхи (належить Чилі). Деякі з вершин вінчають ці острови вулканів могли б вважатися найвищими у світі. Наприклад, висота Мауна-Лоа та Мауна-Кеа на острові Гаваї від підводного підстави — понад 9 тис. м. Однак більшість островів Полінезії і східній Мікронезії — низькі коралові атоли, іноді ледь піднімаються над водою.

Флора Океанії не дуже багата кількістю видів. Крім впливу широтного розташування на характері рослинності сильно позначається і висота над рівнем морить. На деяких найбільш високих островах можна зустріти всі кліматичні типи рослинності — від вологих вічнозелених лісів до високогірної, майже тундрової рослинності на вершині. Фауна Океанії бідна. На островах майже немає ссавців. Багато птахів, але кількість їх видів зменшується в напрямку на схід.

У науці ще немає єдиної думки про те, як заселялася Океанія — із заходу або сходу. На думку більшості вчених, заселення почалося з Південно-Східної Азії і поступово йшло з півночі і заходу на південь і схід. На найвіддаленіших на схід островах людина влаштувався, мабуть, тільки до XIV ст. Предки нинішніх океанійцев були відважними і умілими мореплавцями.

Корінне населення Океанії ділять на меланезійців, мікронезійців і полінезійців. Полінезійці, наприклад, говорять на споріднених мовах, але на кожному архіпелазі і навіть поодиноких островах живе свій народ — тонганці, ніуеанці, токеलाуанці Таїті, тубу-айці рапануйці (острів Пасхи) і т. д. Крім корінного населення на островах Океанії проживає майже стільки ж стороннього населення. Це австралійці, новозеландці, англійці, французи, американці, японці, філіппінці, індійці та ін.

Європейським країнам до XVI ст. не було відомо про існування Океанії. Лише під час навколосвітньої подорожі Фернана Магеллана були відкриті Маріанські острови, але і після цього пройшли

століття, перш ніж багато архіпелаги та острови Океанії з'явилися на карті Світового океану.

Література:

Алисов Н.В. Экономическая и социальная география мира: (общий обзор): Учебник. – М., Гардарики, 2014.

Родионов И.А. Экономическая география и региональная экономика: Учебное пособие. – М., Московский лицей, 2012.

Шуканова З.Н. Практикум по экономической и социальной географии зарубежных стран: Учебное пособие для студентов вузов. – Минск: Аверэв, 2015.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Безуглий В.В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: Навчальний посібник/ В.В. Безуглий. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 704 с.
2. Воронянський О.В. Всесвітня історія ХХ ст.-Харків.:Парус, 2008.-462с.
3. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки): навч. посібник. – К.: Либідь 2004. – 624 с.
4. Географія: Україна і світ: Навчальний посібник/ Я. Б. Олійник [та ін.]. – К.: Знання, 2008. – 456 с.
5. Голіков А.П.Економіка України: Навчальний посібник/ А. П. Голіков, Н. А. Казакова, О. А. Шуба. – К.: Знання, 2009. – 286 с.
6. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: Навч.посібник. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2006. – 336 с.
7. Дахно І.І. Історія країн світу: Довідник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 816 с.
8. Дахно І.І. Країни світу: Енциклопедичний довідник/ І.І. Дахно. – К.: МАПА, 2004. – 608 с.
9. Дорошко М.С. Країнознавство. Країни СНД та Балтії: Навч. посібник/ М.С.Дорошко. – Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 308 с.
10. Дубович І.А. Країнознавчий словник-довідник/ І.А. Дубович. – К.: Знання, 2008. – 893 с.
11. Економічна і соціальна географія світу: Атлас для 10-11 класів/ Інститут передових технологій; Ред. Онищенко М.Г. – К.: Інститут передових технологій, 2009. – 48 с.
12. Європейський Союз: вчора, сьогодні, завтра: навчальний посібник/ упоряд. Ю. І. Макар [та інші]. – Чернівці: Рута, 2008. – 224 с.
13. Ігнат'єв П.М. Країнознавство. Країни Азії: Навчальний посібник/ П.М. Ігнат'єв. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 424 с.
14. Історія релігій світу: Навчальний посібник/ В.І. Лубський, С.М. Піддубна, М.В. Лубська, І.В. Куліш. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2009. – 556 с.

15. Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін. Міжнародна економіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 560 с.
16. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Посібник для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. – Львів: Афіша, 2003. – 430 с.
17. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: Навчальний посібник/ В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: ВД «Ін Юре», 2001. – 448 с.
18. Країнознавство: нариси з історії Китаю: Навч. Посібник / за ред А.В.Пасько. – К.: КиМУ, 2005. – 148 с.
19. Країнознавство: підручник / В.П. Крижанівський, М.С.Дорошко, В.І.Головченко та ін.; [за ред. М.С.Дорошка]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2012. – 439 с.
20. Масляк П.О. Країнознавство: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 292 с.
21. Міжнародна економіка: Підручник/ За ред. А.П. Румянцева; Г.Н. Климко, В.В. Рокоча. – К.: Знання-Прес, 2006. – 479 с.
22. Міжнародні організації: Навчальний посібник/ За ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, З. Кутайні. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 440 с.
23. Мицик Л.М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-2007): Навчальний посібник/ Л. М. Мицик, Ю. В. Кузьменко. – К.: Академвидав, 2008. – 544 с.
24. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій: Навчальний посібник для студентів географічних і філософських факультетів вищих навчальних закладів. – К.: АртЕк, 1998. – 504 с.
25. Рокоча В.В. Міжнародна економіка: Навчальний посібник/ В.В. Рокоча. – К.: Таксон, 2000. – 320 с.
26. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918-кінець ХХ ст.): Навчальний посібник/ І.М. Сергійчук. – Суми: Університетська книга, 2003. – 288 с.
27. Теоретичні основи країнознавства: підручник / Н.В. Антонюк, М.П.Мальська, Ю.С.Занько, Н.М.Ганич. – К.: Знання, 2011. – 326 с.
28. Туристичне країнознавство: країни лідери туризму: Навчальний посібник/ За заг. ред О.О. Любіцевої. К.: Альтернатива, 2008. – 436 с.
29. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін.. – К.: Либідь, 2002. – 470 с.
30. Уварова Г.Ш. Туристське країнознавство: навч.посібник. – К.: Видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2009. – 152 с.
31. Ушакова Н.Г. Соціально-економічні типи країн: Навчальний посібник/ Н.Г. Ушакова. – К.: ВД "Професіонал", 2004. – 304 с.
32. Ходзінський К.Г. Економічна історія України та провідних країн світу: Навчальний посібник/ К. Г. Ходзінський, П. П. Мазурок. – Львів: Магнолія, 2008. – 152 с.
33. Циганкова Т.М., Гордєєва Т.Ф. Міжнародні організації: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 340 с.
34. Яценко Б.П. Країнознавство: основи теорії: Навчальний посібник/ Б.П. Яценко, В.К. Бабарицька. –К.: Либідь, 2009. – 312 с.

Допоміжна

42. Велика ілюстрована енциклопедія географії: Пер.з англ./ Авт. тексту К. Гіффорд. – К.: Махаон-Україна, 2005. – 496 с.
43. Вознюк В.А. Відкриваю Нідерланди по-українськи: Дорожні есеї/ В. А. Вознюк. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – 232 с.
44. Джеймс П., Торп Н. Тайни древних цивілізацій. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 624 с.
45. Економічна і соціальна географія світу: Навчальний посібник/ За ред. С.П. Кузика. – Львів: Світ, 2005. – 672 с.
46. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р. Етнополітична карта світу ХХІ століття / Методичний і предметний коментарі. – Тернопіль: МандрівецьЮ 2000. – 240 с.
47. Ігнат'єв П.М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії/ П. М. Ігнат'єв. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 504 с.
48. Ігнат'єв П.М. Шрі-Ланка: країнознавчий портрет: Монографія/ П. М. Ігнат'єв. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – 288 с.
49. Орлова Т.В. Історія нових незалежних держав: Postsovieticus: Навчальний посібник/ Т. В. Орлова. – К.: Знання, 2010. – 487 с.
50. Історія Норвегії/ К. Гелле, С. Дюрвік, Р. Даніельсон и др. – Львів: Літоис, 2001. – 336 с.
51. Історія Сполучених Штатів: Нарис/ За ред. Г. Синкотта. – К.: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 2004. – 406 с.
52. Кириченко В.П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 168 с.
53. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник. – К.: Либідь, 1996. – 384 с.
54. Кримський А. Історія Туреччини. – Львів: Олір, 1996. – 288 с.
55. Нариси історії Росії/ За заг. ред. О.О. Чубар'яна. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 800 с.
56. Пасько А.В. Країнознавство: географія Китаю: Навчальний посібник/ А.В. Пасько. – К.: КиМУ, 2005. – 132 с.
57. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник/ В.Л. Петранівський; За ред. Ф.Д. Заставного. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
58. Цьольнер Е. Історія Австрії. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.
59. Шевчук Л. Фінляндія: Соціально-економіко-географічна характеристика/ Л. Шевчук, Т. Аарреваара. – Львів, 2001. – 18 с.
60. Як працює Європейський Союз: Довідник інституцій ЄС. – К.: КПФ "А-Скрін", 20016. – 52 с.

Електронні інформаційні ресурси

- ... 3.<http://www.countries.ru/index.cgi?pid=5> – сайт про країни світу.
- 34.<http://www.geo2000.nm.ru/> – сайт «Географія країн світу».
  - 35.http://www.votpusk.ru/america_n.asp – сайт «Туристський атлас світу».
  - 36.<http://www.best-of-africa.ru/> – сайт «Країни та острови світу».
  - 37.<http://www.krugosvet.ru/countries.htm> – сайт «Енциклопедія країн світу».
  - 38.<http://geo.historic.ru/> сайт про країни світу (фізична карта, довідкові матеріали).
  - 39.<http://maxrj.ru/> – сайт «Країнознавство» (все про країни світу).

Навчальне видання

Автор-укладач: Воронянський Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, професор, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Країнознавство: короткий курс лекцій

Підписано до друку 25.06.2019 р. формат 60x84/16. Папір 80 г/м² .

Гарнітура Georgia.

Друк офсетний. Обсяг: 3,8 ум.-друк. Арк., 5,6 авт. Арк

Наклад 100 прим.

Видавництво «Стильна типографія» 61002, м. Харків, вул.

Чернишевська, 28А

Тел.: (057) 754-49-42 e-mail: zebraprint.zakaz@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

Серія ДК №5493 від 22.08.2017 р.